

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam.

Július – Augusztus.

4. füzet.

Simén Domokos.

(1836—1878.)

Írta: Vári Albert.

Simén Domokos az újabbí unitárius teológiának a legöntudatosabb és legrokonszenvesebb munkása. Kevés ideig munkálkedhatott, de lelke állandóan lánggal égett. Amil a Dávid Ferenc ihletett jóselke előre látott, azt igyekezett ő a modern gondolkozás előtt a mai tudomány nagy készletével megvilágítani, szinte kézzel foghatóvá tenni. Amint *Ballagi Mór*, a magyar szabadszellemlű protestantizmusnak egykori vezéralakja mondja: «Simén Domokos mint író, ritka tünemény hazai tudományos irodalmunk mezején, nem csak férfias nyíltságánál fogva, melylyel a vallás ne-nyulj-hozzám természetű kérdéseit szőnyegre hozza, hanem különösen azon tiszta derű miatt, mely minden előadásán előmlik és azt eszközli, hogy műveit élvezettel olvassa még az is, ki nézeteiben nem teljesen osztozik. Már mindjárt az a nyugodt hang, melyen gondolatait ejteni szokta, jótékonyan hat az olvasóra, mert arról biztosítja, hogy oly íróval van dolga, ki nem a maga, hanem az igazság diadalát keresi. Erősbödik kedvező véleményünk, midőn az előadás állászó világosságát és az egyes kifejezéseknek minden kétértelműségét kizáró határozottságát tapasztaljuk, mely írói tulajdonoknak éppen ellenkezőjét észlelhetni azoknál, kik mai gondolkozásunkba be nem illeszhető eszmék mellett kardoskodván, ezt oly nyelven teszik, mely szürkületi félvilágosságával a dolgoknak kísértetiesen alakuló körvonalaít mutatja inkább, mint azok igazi alakját».*

* Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1875. évf. 1242. l.

Ballagó sok mindenben nem értetett s nem értett egyet Simén Domokossal. Mégis ilyen szép szavakban teszi homlokára az elismerés koszoruját. Menynyivel inkább megérdemli azt tőlünk. Hiszen mi írásainak nem csupán külső alakjában gyönyörködünk, hanem azoknak tartalma, szelleme, célja és irányzata is a mi lelkünkkel rokon. Minket emel. Nekünk vezetőnk. Világosságunk. Amit Simén szeretett, azt mi is szeretjük. Az ő igazsága a mi igazságunk. Ami őtet lelkesítette, az minket is fölmelegít. Ami neki öröme volt, az nekünk is boldogságot szerez. Amit ő mondott és hirdetett, azt csak mi érthetjük igazán. Mert Simén valódi *unitárius* író és tanár volt. De szerinte az unitárius szó soha sem egy szűk körben működő zárt testületet jelent. Nem a felekezeti zárkózottságot s bizonyos hagyományos dogmák és tanlételek elfogadását fejezi ki. Szerinte az unitarizmus történelmileg a kereszténységnek legkifejlődöttebb alakja. Hivatásánál fogva pedig jelzi a jövő fejlődés irányát. A hagyományos teológiával szemben negatívum, mert tagadja annak ész- és bibliaszerűségét. A hívő lélekre nézve pedig pozitívum; mert nem csak hirdeti, de ki is elégíti az ember vallásos szükségletét. Világosság, mely fényt és melegséget terjeszt. Magaslat, melyen szebbnél-szebb kilátások nyílnak az ember előtt. Lendület, mely emeli a hívő lelket s munkára sarkalja a gondolkozó értelmet. Élet, amely lépést tart az emberi szellem fokozatos fejlődésével. Ennek az unitarizmusnak volt Simén Domokos egyik leghivatottabb képviselője. Lelke visszaszállott a múltba, hogy lássa és láttassa ennek a vallási irányzatnak a kereszténység különböző korszakaiban feltalálható nyomait. Kimutatta és bebizonyította annak a jelenkor gondolat-, hit- és érzésvilágával való teljes összhangját. Megjelölte annak nagy feladatait s jövőendő szép hivatását. Igaz, hogy ezek által a kereszténység és az egyetemes igazság ügyét szolgálta, de munkásságával első sorban mégis minket gazdagított, szellemével minket ihletett és nagy lelkével nekünk világított.

Erezte is mindig az unitárius egyház, hogy e kiváló zászlótartóját méltányolnia kell. Már életében az egyházi

főjegyzői listre emelte s nevét a püspökjelöltek között emlegette. Koporsójánál Nagy Lajos, mint az E. K. Tanács megbízottja így nyilatkozott róla: «Olyan teologus, mint Simén Domokos, ki az unitárius vallásos eszméket és nézeteket, hírcikkeket és szertartásokat ismereteinek fényénél annyira megvilágítsa, megértesse s ha kell a támadások, a hamis tanok ellen érveinek győzhetetlen erejével megvédje, minden félelem nélkül hirdesse és terjessze: ilyen teologus Dávid Ferenc és Enyedi György után a magyar unitáriusok között nem volt».* Halála 10-ik évfordulója alkalmából pedig porai fölé Kiskadácsban közadakozásból emlékkövet emelt, amikor *Boros György* «Simén Domokos élete és munkássága» cím alatt szépen méltányló ismertetést olvasott fel. Felolvasása végén, mint egy nagyratörő ifjunak méltó eszményképét úgy állítja előnkbe Simén Domokost. «Ő, aki mindent csak azért tett, hogy az egyház alapigazságait kikutassa, a biblia titkos, homályos oldalait érthető és látható alakban tárja elé, hogy egy felekezeti eltemetett gyászlapjait felforgassa s oda tárja azok elébe, akiknek ilyenből kell tanulni; ő a rendesség, a csinosság, a pontosság mintaképe szüntelen szemem előtt lebegett.**»

Azonban úgy érezzük, hogy ezekben még nincsen lefizetve a kegyelet adója az iránt a férfi iránt, aki rövid életében oly pazar szorgalommal rázta lelke színeit reánk és egyházunkra. Sokkal maradandóbb emlékoszlopot kell emelnünk neki a mi lelkeinkben, mint a minőt a közjótékonyosság emelhetett a kiskadácsi sírdomb fölé. Az ő kezéből kiesett zászlót újra fölvenni, az általa elkészített szép munkaprogramot megvalósítani; az ő lelkes és odaadó törekvését tovább folytatni; az ő szellemét, az ő gondolatát, az ő irányzatát tovább ápolni és fejleszteni: ez lesz a legméltóbb emlékjele munkás életének. Különösen a «Keresztény Magvető» érzi tartozását a Simén szelleme iránt. Gondolatainak, tanulmányainak nagy része ennek lapjain látott napvilágot. Magas színvonalra emelésében,

* Ker. Magy. 13. k. 291. l.

** Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1888. évf. 1589. l.

az egyetemes protestantizmus közkincsévé tételében neki is óriási része volt. Sőt volt idő, a midőn szellemi vezére, irányítója volt. Szelleme azért megköveteli tőlünk, hogy állandóan ébren tartsuk emlékezetét.

Szép és dicsőséges volt már az a kor is, melyre a Simén élete és munkássága esik. Vannak emberek, akik elmaradnak koruktól s mint késői kísértetek úgy járnak vissza. A túlhaladott álláspontokért küzdenek s a ledöntött bálványokat akarják újra helyreállítani. Szerintük a múlt az eszményi élet képe. A jelenre, annak minden egyes törekvéseire átkot kiáltanak. Másfelől vannak ismét olyan emberek, akik megelőzik korukat. A próféta látás adományával vannak fölruházva. Lelkük százéveket átél. Látják azt, amihez csak késői nemzedékek jutnak el. Ezek az emberiség igazi vezéresillagai, akik irányt szabnak és célt tűznek a nyomukba következő nemzedékek elébe. *Simén* egyik osztlályba sem tartozott. Ő a saját korának volt a gyermeke. Megértette annak hívó szavát s követte figyelmeztető intését. Ő megértette kora igényeit s azokat igyekezett kielégíteni. Munkásságának irányát a kor szükségletei szabják meg. Ezért röviden be kell pillantanunk az ő kora szellemébe, annak irányába, mozgalmaiba és törekvéseibe is.

A múlt százév elején nehéz válságba jutott a vallás. Elvesztette azt az irányító és vezető szerepet, melyet korábban föltétlen tekintélyvel játszott. A súlyos válságnak kettős oka volt. Egyik az, hogy a vallás a megkövesült dogmákhoz és kijegecesedett tantételekhez kötötte a maga életét és létjogosultságát. A vallás és dogma, a hit és egyház közti minden különbség elenyészett. Az orthodoxia a maga csalhatatlannak hirdetett tekintélyével ránehézedett a vallásra. De másfelől az emberi lelkekből mind nagyobb erővel tört ki a szabadság vágya. A hosszú álom után ébredezett a világ. Mint a tavasz első sugárira egyes virágok áttörnek még a föld fagyos kérgét is s nincs hatalom, mely azok fejlődését feltartóztassa: úgy az egyesek mély hite és igaz vallásossága merészen döngette már az orthodoxia sziklafalát. A francia forradalomban kivivott emberi jogok mind inkább követelték a maguk érvénye-

sülésüket minden téren. A tudományok fejlődése, a fölvilágosodás terjedése, az emberiség életében tapasztalható általános lendülés és az egyházi orthodoxszia állottak szemben egymással. Ennek következtében meghasonlott az ember a vallással, a tudás a hittel. Szinte élet-halál harc állott be e kettő között. Minthogy pedig az embernek élnie kell, előre látható volt a harc kimenetele.

Eme nehéz és kétségbeejtő helyzetben állottak elő Németországban, Hollandiában és Svájcban egyes teológusok, mint Bunsen, Schollen, Schweizer, Schwarz Károly, Hase, Lang Henrik, Rothe, Pfleiderer, Biedermann Lipsius és mások, akik arra vállalkoztak, hogy az ember és vallás, a hit és tudás között a megzavart összhangot helyreállítsák. Egy mélyreható új reformáció indult meg. Ebben a nagyszabású mozgalomban egymásután keletkeznek a különböző hittani könyvek, amelyek már nem csak a vallásnak, hanem az elavult keresztény tanoknak is újabb jelentést és tartalmat adnak. Új világosság támad a lelkekben. Az emberek kezdik belátni és átérezni, hogy a vallás nem kizárólag a múlt hagyományainak az elfogadásában áll. Kezdek megérteni, hogy a rideg és fagyos orthodoxszián kívül is lehet melegen dobogó vallásos szív, hogy az embernek nem kell lemondania emberi méltóságáról, a józan ész igényeiről, ha vallásos akar maradni. A köztudatba kezd átmenni az, hogy a folyton tökéletesedő emberrel s a mindig előrehaladó tudománnyal lépést tarthat a vallás is. Ezt az új irányzatot nevezzük a teológiában «modern» irányzatnak. Bármiként is nyilatkozzanak egyesek erről az irányzatról: bármilyen rossz hírbe keverjék a modern teológiát; de az nagy szolgálatot tett a kereszténységnek a múltban, akkor a mikor az embert és a vallást kibékítette egymással. Jövő hivatása pedig abban áll, hogy jövőre az ilyen nagy konfliktusoknak és az azzal járó megrázkodtatásoknak a folytonos reformációval elejét vegye. A modern teologia a maga öntudatos és határozott munkáját akkor kezdi meg, amikor Németországon a *Schenkel* lelkes és kitartó buzdítására 1863-ban megalakul a «Deutsches Protestantenverein», a melyet 1870-ben Hollandiában a «Nederlandsche Protestan-

tenbond» követ. Mindkettő a modern teologia határozott munkása, sőt irányítója lett.

Az új reformáció hamar átjött hazánkba. Lelkes szószólói akadtak itt is. Határozott alakot öltött a mozgalom akkor, amikor a Prot. Egyh. és Isk. Lapot 1857-ben dr. Ballagi Mór halottaiból föltámasztja. Az ő lelkes vezetése és személyes munkálkodása folytán mind nagyobb körben tesz hódításokat az új irány. Hasztalan küzd ellene az ekkeseredés minden fegyverével az orthodoksia. Utjában többé föl nem tartóztathatja. 1871-ben ez irány határozott szolgálatára megalakul a «Magyarországi prot. egyesület», amely «Reform» egyesületnek volt tervezve. Ezzel a szabadirányu kereszténység a győzelem útjára lépett. Révész Imre és társai a «Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező» útján ok nélkül próbálták az árt föl tartóztatni. A fejlődés hatalma ellenállhatatlan.

Akik elleneztek ezt a jótékony áramlatot, azokat is inkább a féltékenység vezette. Féltékenység az unitárizmus-sal szemben. Azért nevezték unitárius propagandának. Az unitáriusok természetesen szép reményekkel és nagy lelkesedéssel fogadták. Erejük és tehetségük szerint munkálták annak előhaladását. Reánk nézve kedvező szelek indultak meg. A hagyományos ker. fogalmak régi jelentőségüket veszítve, mindinkább közeledtek az unitárizmus felé. Mi lehetett volna ekkor egy unitárius íróra méltóbb és hálásabb feladat, mint az unitárius eszmék, hílnézetek történelmi tisztázása s a Jézussal való kapcsolatuk kimutatása? Simén Domokos megértette a kor hívó szavát s az ő irodalmi működésének egyfelől ez szabta meg az irányát.

De ha az írók korának iránya és szelleme ihletik: még kevésbé zárkozhatik el egyéni hajlamai, neveltetése körülményei és amaz egyének befolyása elől, akik lelkének tárházát gyarapították. A zene hangjait nem egyformán fogjuk föl. A természet színeit és jelenségeit nem egyformán látjuk. Ugyanazon kor szellemét és irányát is egyik ember egy, a másik másképpen magyarázza a maga egyénisége szerint. Azért, hogy *Simént* annál inkább megértsük és méltányoljuk, meg kell ismerkednünk az ő élete történetével is.

Simén Domokos 1836. jul. 30-án született Udvarhely vármegyében Tarcsafalván. Édes atyja kiskadácsi Simén János volt, aki 1807—1878-ig élt. Hivatására nézve lelkész. Bordoson 3 évig, Tarcsafalván 5 évig és Siménfalván 37 évig töltötte be derekasan hivatalát. Utóbbi helyen ma is kedvesen él az emléke a kiváló papnak hívei lelkében. Élénk kedélyű jó barát volt s több jóízű anekdota van még ma is forgalomban nevével kapcsolatosan. Anyja Istvánfi Lidia 1907-ben halt meg 101 éves korában. Az *Augusztinovich* családból származott. A kiváló konziliáriusnak s az unitárius egyház nagy jóltevőjének a testvére volt. A rendnek, a tisztaságnak és a pontosságnak példányképe, akinek ilyen irányu hatása a Simén Domokos életén is meglátszik. Domokoson kívül több gyermekük is volt. Csodálatos, hogy a hosszú életű szülőknek a gyermekei részint csecsemő korban, részint az élet délén elhaltak. Ma egyedül Emilia: özv. Veress Sándorné él közülök.

Az első benyomások, melyeket Simén a szülői háznál kapott, igen kedvezőek voltak. A nemes lelkű szülők példás családi életet éltek. Mivel anyagi javak bősége nem vette körül a lelkészi családot, annál több értéke volt ott a lelki javaknak. A szerény jövedelem helyes besztás és takarékoság mellett fedezte ugyan a család szükségleteit; de arra nem volt elégséges, hogy az igényeket növelje. A kis testvérek vidám lársaságában is kitűnt Domokos, a maga mély érzelmeivel és koránérett komolyságával. Sem az ártatlan gyermekesínyeknek, sem a gondtalan kicsapongásoknak nem volt barátja. Nem tartozott az ugynevezett fékezhetetlen egyéniségek közé. A papi családainkat jellemző szerénység volt lényének egyik alkotó eleme. Ilyen irányban befolyásolták a gondos szülők is kedvence fiukat a nevelés legelső irányításánál. Nem sokat követelni; amelyekben vagyunk, azokkal megelégedni; tisztán járni; mindenben rendet tartani; a szertelenségeket kerülni: ezek voltak a naponkénti szülői intelmek. És ezek képezték azt az alapot, melyen a későbbi Simén Domokos jelleme kifermálódott.

Elemi iskoláit Tarcsafalván kezdette. Első tanítója

Márkos Mózes volt. Itt azonban nagyon kevés ideig tanulhatott, mert atyja időközben a siménfalvi lelkészi állást foglalta el. Ugy látszik, hogy Simén elemi iskolái nagy részét is a székelykereszturi gimnáziummal kapcsolatos elemi iskolában végezte, mert már az 1843-44-iki iskolái évre ide hozta atyja. Tanulmányait nyugodtan folytathatta a szabadságharcig. Ekkor azonban az iskola két évig szünetelt. A tanuló ifjúság nagy része beállott honvédek. Simén, mint akkor 12 éves gyermek ezt nem lehetett, de -- amint önéletrajzában mondja -- a siménfalviak dobosa lett. A szabadságharc befejeztével visszament a székelykereszturi iskolába, melyet 1854-ben végzett a saját szavai szerint «meglehető sikerrel», bizonyítványai szerint pedig hittan, encyclopaedia és algebrából első eminens (1 c. em) és latin-németből elsőrendű dícsérettel (1 c. 1). Az iskolában is a komoly tanulók közé tartozott. Nagyon kedvelte a könyveket már ekkor, ami később valóságos szenvedéllyé fejlődött nála. Nem sokat játszott, de állandóan foglalkozott valamivel. Különös hajlama volt a rajzhoz. Tanulótársai elbeszélése szerint, ünnepek előtt valósággal gyártotta a szebbnél-szebb rajzokkal ékesített ünnepi köszöntőket, amelyeket pénzért eladott azoknak, akik nem tudtak rajzolni. Deákfurfang, törvénysértés s más ifjui kiesapongás emléke nem fűződik nevéhez. És ha *Ostwald* szerint a nagy emberek jellemvonása az ifjúkori fékezhetetlenség és a fegyelmet nem tűrő egyéniség: akkor Simén nem volt nagy ember.

Kolozsvárra 1854 augusztus végén jött édes atyjával. Itt első ismerőse lett atyjának régi jó barátja: *Ürmösi Sámuel* jeles ügyvéd és családja, amely családdal nem csak hogy jó viszonyban volt, hanem ott második otthonot talált. Gimnáziumi tanulmányait 1857-ben végezte. Érettségi bizonyítványa szerint görögből kapott elsőrendű dícsérettel, a többi tárgyakból kitűnőt, holott már 8-ik gimnázista korában rajztanító volt. Érettségi után teologus lett. Teológiánk akkor még kezdetleges állapotban volt. A tanfolyam két évig tartott. Ő volt az utolsó azok között a lelkészi pályára készülő ifjak között, akik két év alatt végezhettek a teológiát. Már 1859-ben a tanfolyam 3 éves

lett. Azonban a rendszer fogyatékoságát a Kriza szelleme egészítette ki. De még ekkor mélyebben még sem hatolhatott be a teológiai tudományokba, mert teologussá létekor már az E. K. Tanács köztanítóságra alkalmazta Kolozsvárt. Három évig tanította a görög nyelvet, a szám- és mértant. Emellett bizonyos céltudatossággal tanulta az angol nyelvet. Papi vizsgát 1860 nyarán tett.

Ha csupán a kenyérkereset és a megélhetés lett volna a célja: az esetben ezt a célt már eléggé megközelítette. Annál is inkább, mert a papi vizsga letétele után nyomban a szentkirály-marosvásárhelyi társegyházközségek meghívták lelkésznek. Itt is szép munkatér állott előtte. Marosvásárhely az unitárius egyház életében történelmi jelentőségű hely. Különben is szép, előkelő székesváros. Mint papnak itt működni, a történelmi emlékekkel megszentelt helyet régi fényébe ismét helyreállítani s azt az unitárius egyház életében számottevő tényezővé varázsolni: szép és dicsőséges feladat. De Simén valami más hivatást érzett lelkében. Más úton kívánta szolgálni valóságát és egyházát. Kitért a meghívás elől.

Ebben az időben már köztudomássá vált az, hogy az angol unitáriusok a Paget János közbenjárására s a Ferencz József és Buzogány Áron befolyása következtében azt az ígéretet tették, hogy két magyar teologus ifjunak a Londonban leendő tanulásra 50—50 font sterlinget (1000—1000 kor) adnak. Ellenállhatatlan vágy támadt a Simén lelkében ez ösztöndíj egyikének elnyerésére. Folyamodott is érte. Az E. K. Tanács ötlet jelölte ki. Így ő volt az első azok között az ifjak között, akik élvezhették azt a nagy jótéleményt, hogy a Manchester New Collegeban gyarapíthatták ismereteiket. Az ösztöndíjat azzal a kikötéssel kapta, hogy egyházát fogja szolgálni. Különösnek tartotta e kikötést, de azért elfogadta. Sőt nemcsak elfogadta, de érezte is annak a köteletségét egész életében.

Készen volt az engedély a külföldre menetelre. Pénz is volt ígéretben évenként 50 font sterling. De ez az összeg az évi rendes kiadások fedezésére sem volt elég. Ezt látták és érezték az angolok is, mert már a következő alkalommal a két ösztöndíjat egyesítették s azt egy tanu-

lónak adták ki. Ma is 100 fontot kapnak. De hol volt még az úti költség? Atyjától nem remélhetett, hisz a szűkös papi jövedelem bár a család közelebbi szükségait fedezze. Siménnek volt ugyan 300 kor. megtakarított pénze, de ekkora összeggel nem indulhatott el olyan hosszú útra. A peregrinálás már idejét multta. Maga igyekezett hál segíteni önmagán. Elővette rajztudományát s megrajzolta egy néhány unitárius püspök arcképét.* (A képért Stein János könyvkereskedőtől kapott 200 koronát. Br. Kemény Albert 100 kor. és Ürmössi Sámuel 60 koronával gyarapították úti költségét. Ezenkívül Ürmösi Sámueltól azt az ígéretet kapta, hogy mindig mint a szüleihez olyan bizalommal forduljon hozzá szükségeiben. Ez ígéret alapján többször igénybe is vette Simén a nemeslelkű ügyvéd szivességét.

1860 szept. 19-én indult el az első magyar unitárius ifju Londonba, hosszabb tanulmányozás céljából. Október elsején már megérkezett. Egy egészen új világ nyílt meg előtte. Különösen megragadta lelkét az angol nép vallásossága s az az áldozatkészsége, melyet vallása igazságainak a terjesztésében mutat. Már 1860 dec. 27-ről kell levelében ezt írja: «Amily nagyszerű London a kereskedelmi világban, amily gazdag muzeumokban és tudományos intézetekben s feltűnő az először ide jövő útas előtt: éppen oly bámulatra ragadó az angol unitáriusok vallásossága s ebből kifolyólag szellemi és anyagi tevékenysége a vallás, a hit terjesztése körül».** Képzeltetni milyen mohó vágygal szerezte benyomásait egy nagy világvárosban egy olyan szemlélődő ifju, amilyen Simén volt. Meghatotta az angoloknak az a lelkes törekvése, melylyel az evangeliumot a nép legalsó osztályához juttatni igyekeztek. És megihlette az indiai benszülött amaz oltahatatlan szomja, melylyel az evangelium éltető vize után áhitozott.

De a legmélyebb benyomást lelkére s a legelhatáro-

* A képcsoportozaton valódi művészi kivitelben látható a Szentábrahám Mihály, Lázár István, Kőrmöczy János, Székely Miklós és Székely Sándor képe

** Ker. Magv. I. k. 233. l.

zőbb befolyást jövőd szellemi irányára, mégis az az intézet gyakorolt, amelynek tagja lett. Már a következő évben megismerteti honfitársaival a «Manchester New College»-ot «Az angol unitáriusok londoni akadémiájának rövid ismertetése» cím alatt.* Részletesen elmondja annak alapítása történetét és hagyományait. Kiterjeszkedik a teológiai tanfolyamon előadott tárgyak ismertetésére. Miniket különösen az intézet általános iránya érdekel, melyet Simén így fejez ki: «Az intézetnek semmi dogmatikai színezete nincsen. A tanár előadja a különböző vallásfelekezetek nézeteit, ezekhez hozzáteszi az övét s azután a tanulókra bizza, hogy fontolják meg és mindenki azt fogadja el, amelyik józan okosságával a leginkább megegyezik. Ki-ki maga alkotja a nézetekből a maga vallását. A nevelés oda van irányozva, hogy tudományos és a vallásos igazság ügye iránt lelkesült apostolokat képezzen az egyházoknak.»* Simén tehát meglátta az angol papnevelés általános irányát. Kicsinyes mellékkérdések, a vallási életnek vad hajtásai nem zavarták meg lelkét. Fölemelkedett arra a magaslatra, amelyről tisztán látta a célt, melynek szolgálatába állott. Ez a céltudatosság, ez a határozott és mégis szabad irány jellemzi a későbbi munkálkodását.

Tanárai voltak: *Tayler János Jakab*, ki az intézet igazgatója is volt. A biblia magyarázat, egyháztörténel, keresztény igazságok és evidenciák tanára. *Martineau Jakab*, ki az intellektuális, morális és vallásfilozófiát adta elő. *Martineau Russel*, a héber nyelv és irodalom tanára. A mint Simén megjegyzi: «mindhárom a régi hugenották ivadéka». Reá a legnagyobb befolyást *Tayler* gyakorolt. A bibliának tanulmányozására és a keresztény igazságok földerítésére azt a lankadatlan vágyat ő ébresztette fel lelkében.

Az iskolán kívül és különösen az unitárius vonatkozású dolgok érdekelték elsősorban. Könyvgyűjtési szenvedélye már itt ébredezett. Bár a megélhetés gondjaival

* Ker. Magv. 2. k. 288. s köv. l.

** U. o. 297. l.

terhelten ment külföldre, mégis itt az unitárius irányu könyveket megvásárolta. Emellett élénk összeköttetése volt az unitárius hívekkel, akik házukba gyakran meghívták s így a könyvek mellett személyes tapasztalatokat is merithetett.

Két évig volt Simén Londonban. 1862 május 24-én jött el onnan. Utközben megállott Heidelbergben. Itt volt *Hitzig Ferdinánd*, a nagyhirű exegeta. Simént a tudás-szomj az ő körébe vonzotta. Egy ideig az ő előadásait hallgatta, akinek merész nyíltsága nem csekély befolyást gyakorolt lelkére.

Simén a külföldön öntudatos munkát végzett. Jól tudta, hogy egy ember mindent nem végezhet el. Tudásunk és ismeretünk a szellemi életnek csak egy kis területét ölelheti fel. Aki mindent akar tudni, semmit sem fog jól tudni. Ezért egy meghatározott irányt választott. Tudását bizonyos elvek szerint gyarapította. De a kiválasztott területen mindent jól megnézett s ott megszerezte a tisztánlátás művészetét. Amikor hazajött külföldről már tisztában volt hivatásával. De hol van a munkatér, a melyen tudása és tehetsége szerint érvényesülhessen, ahol megszerzett ismereteit értékesíthesse? Nagy kérdés ez, különösen akkor, amikor a mindennapi kenyér kérdése is komplikálja. A mi egyházi viszonyaink nem nyújtanak sem az egyik, sem a másik oldalon nagy választékot. Az volna az eszményi állapot, ha mindenkit az ő tudása, képzettsége, vágyai és hajlamainak megfelelő állásba juttathatnánk. Ügyünk sokkal gyorsabban haladna előre. De e tekintetben is az eszmény és a valóság messze áll egymástól. Amilyen állással rendelkezünk, olyanban helyezhetjük el embereinket. Így akárhányszor visszás állapotok következnek be, nem csekély hátrányára az ügynek, meg az embereknek is.

Simént, amint hazajött, azonnal megválasztotta az egyházi főtanács a székelykeresztúri iskolához tanárnak, a Kolozsvárra lelkésznek és tanárnak átjött Marosi Gergely helyébe. A legkedvesebb gyermekkori emlékek köztölték ez intézethez. Szívén hordozta annak az előhaladását. Lelkesült érette. Anyagi kifogásai nem voltak a

felajánlott állás ellen. De az még nem volt az ő kedvére való. Nem, mert nem felelt meg az ő hajlamainak és tanulmányainak. Elfogadta ugyan az állást, de mindjárt egy évre szabadságot kért, azzal a megokolással, hogy «tanulmányait befejezhesse».

A szabadság esztendeje (1862–63-ik év) újabb változást hozott a székelykeresztúri iskola életében. Az intézet derék igazgatója Koronka József 1863 júliusában 50 évi kiváló szolgálat után nyugalomba vonult s aug. 15-én meghalt. Helyébe Simént választották meg igazgatónak is, aki szabadsága idejét Kolozsvárt az Ürmösi Sámuel házánál, mint fiainak nevelője töltötte. Ha csak a mindennapi kenyér kérdése vezeli; kapva-kapott volna e szép álláson. Hogy is ne. Egy 27 éves fiatal ember már az első lépésével egy intézet igazgatói székébe üljön! Ma ez szinte lehetetlennek látszik. Mégis Simén csak kelletlenül fogadta el azt. 1863 szeptemberében foglalta el Székelykeresztúron igazgató-tanári hivatalát.

Keresztúron 3 évig működött. Hiven teljesítette kötelességeit. Az ő idejére esik a régi tanári lak renoválása és a korábban megkezdett új tanári lakóház befejezése. Az igazgatói teendők ellátása mellett tanította a latin és görög nyelvet s a mennyiségtant. Itteni tanársága idejéből jelent meg egy kis füzetben az a beszéde, melyet az alsósiménfalvi templom és orgona felszentelése alkalmával mondott. Az ünnepély másik szónoka Marosi Gergely volt. Ugyancsak itt írta az *«Ó és újszövetségi történetek»* című tankönyvét. Kérdésekben és feleletekben vannak előadva a bibliai történetek. A Simén későbbi kritikai szelleme még nem igen nyilatkozik meg e műben; de feltűnő, sőt merészségnek mondható az ő korában az a szabadság, melylyel az egyes bibliai történeteket magyarázza. A könyven áttekinthető és világosan megírt kis tankönyv a legújabb időkig általánosan használatban volt elemi iskoláinkban. Ezekon kívül Párkertől lefordította *«Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása»* című értekezést.* Channingtól: *«Az unitár. ker. vallás»* című tanulmányt.**

* Ker. Magv. 3. kötet. 1863.

** U. o. 4. kötet. 1864.

Bármennyire is szerette a székelykeresztúri iskolát s bármennyire szép volt az ott elfoglalt állása: ő még sem tudott abba teljesen belemelegedni. Az iskola kibővítésével kapcsolatosan nagy feladat állott akkor is az igazgató előtt. De Simén ehhez nem fogott hozzá. Más hivatást érzett lelkében. Vágyódott Kolozsvárra. Ez a vágya annál inkább teljesülhetett most, mert Marosi Gergely is igen sulyosnak találván a kolozsvári lelkészi és tanári állásnak a kötelességeit, hasonló vágyakozást érzett lelkében Székelykeresztúr után. A két férfi megállapodott a kölcsönös kicserélésben, mihez az egyházi főhatóság is hozzájárulván, ~~1866-ban megtörtént.~~* Ez a csere áldásos volt a keresztúri iskolára is, mert az Marosi Gergelyben megtalálta a maga agilis igazgatóját, de áldásos volt az unitárius teológiára is, mert az megtalálta Siménben a maga tudós művelőjét.

A Simén vágya részben teljesült. Teljesült annyiban, hogy Kolozsvárra jöhetett és hivatásszerűleg is a teológiával foglalkozhatott. Kolozsvár egyházi életünknek a központja. Nagy történelmi emlékekkel megszentelt hely. Az irodalmi törekvéseknek inkább kedvez s a nagyratörő vágyat inkább kielégíti, mint akármelyik vidéki hely. Részben ez, de részben az *Űrmösi* család iránt érzett hála és tisztelet is vonzotta ide Simént. A nagyobb Űrmösi fiukat Keresztúrra is magával vitte, hogy azok fejlődését személyesen ellenőrizhesse. Az ők tanulmányi érdekük is Kolozsvárra vonzotta.

Azonban még most sem találta meg az ő egyéniségének megfelelő hivatalt. Állása kettős volt. Tanári és lelkészi munkát kellett végeznie. Ez a két állás nem összeférhetetlen. A protestáns egyházakban a múltból sok szép példát láthatunk, hogy voltak egyesek, akik szerencsés egyéni kvalitásaik mellett dicsőségesen hordozták mindkét állásnak a terheit. De a kettő mégis kétféle munkát, kétféle irányzatnak a követését kívánja. A tanár a tudománynak, a lelkész a vallásnak a szolgája és képviselője. Az első munkája az igazságok aprólékos kutatására, az egyes

* Sándor János: „A székelykeresztúri gimnázium története“. 132 l.

nagy kérdések részletes tanulmányozására irányul. A második pedig a megtalált igazságok, az általános tanulságok készletéből láplálja hiveit. Az első csendes visszavonulást, nyugalmas és zajtalan kutatást; a második a világban való mozgást s a társadalommal való nagy összeköttetést igényel. Az első a bányász munkáját végzi, aki a föld mélyéből, nehéz sziklák közül keresi ki az arany-
szemeket, a másik a felszínre hozott aranyat földolgozza és forgalomba hozza. Az első a kritikus, aki megrostálja a konkolylyal vegyes buzát, a második a tiszta buzából készült kenyeret osztogatja. Ha valaki e kettős szerepet összetéveszti, az úgy jár, mint az az édes apa járna, aki éhes gyermekeit kenyér helyett a buzatermelés vagy a kenyérsütés módjának a magyarázásával akarná kielégíteni. Voltak egyének, akik mindkét minőségben megtalálták a helyes útát. De újabb időben e minden irányban folyton fokozódó igények lehetetlenné teszik a «két urnak» való szolgálatot.

Simén is érezte e kettős állás nehézségeit. Mint tanár a gimnáziumban bölcészetet, a teológián pedig a bibliai tárgyakat tanította. E mellett végezte a lelkészi teendők egyik felét is. De a kettős állás nem volt kedve szerint való. Kedvetlenségét az is elősegítette, hogy bár külsőleg imponáló alakkal bírt s megjelenése rokonszenvet ébresztő, de szónok még sem volt. Benne a szószéken is a szónokot elnyomta a ludós; az általános igazságok hirdetőjét a kritikus aprólékos munkája, de azért három éven keresztül híven végezte lelkészi teendőit is. 1869-ben lemondott lelkészi állásáról s helyét már ez év nov. 21-én az oly korán tragikus véget ért Uzoni Gábor foglalta el.

Hátrahagyott kéziratai között számos, teljesen kidolgozott imádság, egyházi beszéd és agenda van. Minden dolgozata világos és választékos. Különös szeretettel alkalmazza a költői idézeteket. Lelkészi munkásságának kiemelkedő eseménye az, hogy 1868-ban a hit és lelkiismeret szabadságának kivívása emlékére Tordán rendezett 300/ados emlékünnepevényen ő volt az egyik szónok. Beszédének címe ez volt: «A pap az evangelium oltalmazója».

De sokkal jobban érvényesült Simén, miut tanár. Ta-

nítványai lelkében a soha el nem muló hála és kegyelet őrzi emlékezetét. Kolozsvárra jövelekor nem nagy rokonszenvvel fogadták. Előde: Marosi Gergely nagy tiszteletben és szeretetben volt. A kölcsönös kieserélés okát nem ismerték a tanítványok. De azt ellenszenvvel fogadták. Nem hitték, hogy Simén betölti a Marosi helyét. Sőt úgy látszik, ez volt a közfelfogás az egyházban is. Siménnél nem csüggesztette el az ellenszenv, melylyel fogadták. Sőt magatartásával a közvéleményt gyorsan megváltoztatta. Egyik jeles tanítványa így ír róla: «Siménnel megismerni és szeretni egyet jelentett. Meghódított egy-kelőre egészen a tudományával, finom bánásmódjával és nemes modorával. Ő nem amyiban tanárunk, hanem barátunk volt, ki ha hozzá mentünk, nem várta s nem engedte, hogy haptákba állva elmondjuk, hogy miért mentünk, hanem előbb leültetett s mellénk ülve hallgatott meg s minden szava oktatás volt a nélkül, hogy azt éreztetni akarta volna velünk. Nem hogy szerettük, de rajongtunk érte, akít példányképünké választottunk s igyekeztünk követni, mert tudós volt a szakmájában s nem csak csillogott, mint az üveg-gyémánt, hanem belértéke volt, mint a színaranynak».*

(Folytatás.)

* Ürmösi Kálmán szentgericei lelkésznek 1912. márc. 25-én kelt eredeti leveléből.

Kornis György külföldi tanulása.

(Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez.)

Írta: Dr. Vass Miklós.

Az újkor kezdetén megindult nagy szellemi mozgalmak, a reneszánsz és reformáció igen megnövelték azoknak a számát, akik ismereteik gyarapítása végett a külföldi egyetemeket keresték fel. A német egyetemek közül a *wittenbergi* és a *heidelbergi* voltak a legkeresettebbek, különösen a protestáns ifjak részéről; az olasz egyetemek közül pedig a páduai fogadott legtöbbet falai közé hazánkiai közül. Ezeken kívül még több egyetemet kerestek fel mindkét országban, de egyiket sem olyan nagy számmal, mint ezt a hármat.

Az így fenálló művelődési kapcsokat, melyek hazánkat nyugathoz fűzték, az önálló fejedelemség alatt álló Erdély is igyekezett szorosabbá tenni.

Ebben a törekvésében némiképen az anyaországnál kedvezőbb politikai helyzete is segítette. A Báthoryak uralkodása alatt békében fejlődött az ország egészen addig, amíg Báthory Zsigmond ezt a békés fejlődést fel nem forgatta. Addig azonban a szellemi téren is módjában volt haladni. És ezt az alkalmat fel is használta, amire példát adott a fejedelmi udvar. A tudománykedvelő és pártoló Báthoryak uralkodásának gondját képezte iskolák felállítására, ami a műveltséget fejlesztette. De ők a belföldi iskolázás fejlesztése mellett nagy gondot fordítottak a külföldi iskolázásra is. Közülök maga István is tanult a páduai egyetemen és környezetében többen voltak olyanok, akik neki tanulótársai voltak. A különben olyan szomorú emlékü Báthory Zsigmond is állandóan több ifjat neveltetett külföldön. A fejedelmek példája buzdító hatással volt a főurakra, akik közül sokan nemcsak saját fiaikat küldötték ki, hanem egyes szegényebb sorsú, tehetségesebb ifjakat is segé-

lyeztek. Így tettek a városok is. És alig volt Erdélynek olyan ismertebb nevű családja, amelyiknek legalább egy sarjadéka ne fordult volna meg a külföldi egyetemeken. Legtöbben évekig voltak távol és két, sőt három egyetemet is felkerestek.

A tudós Bod Péter egész lelkesedéssel beszél arról, hogy a XVI. sz. végén milyen sokan mentek Erdélyből „urak és nemesek gyermekeik Pataviumba, Bononiába, Párisba, Londonba, Genuába, Argentínába, Vitébergába, Hejdelbergába oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért, tanulásért“.¹

Ez értekezés keretében egy erdélyi unitárius ifjunak a külföldi iskolázását akarom röviden tárgyalni az Erdélyi-Múzeum levéltárában levő levelei alapján. Ez az ifju homoródszentpáli *Kornis György* volt, *Farkas* ud arhelyszéki főkirálybíró és *Bethlen Krisztina* legnagyobb fia, aki a heidelbergi és páduai egyetemeken tanult 1587—1593-ig és Páduában meg is halt 1593 nyarán. Mellékesen röviden kitérek öccsének, *Miklós*nak külföldi tartózkodására is, aki vele egyidőben volt Heidelbergben, mint *János Kázmér*nak, a kis-korú pfalzi választó, *IV. Frigyes* gyámjának apródja.

A homoródszentpáli Kornis-család a Székelyföld tehetősebb családjai közé tartozott, amelyet a XVI. sz.-ban tekintélyben és befolyásban Miklós és fiai Mihály és Farkas emeltek magasra.² Különösen Györgyünknek apja, Farkas örvendett általános közbecsülésnek kortársai előtt. Amint a ránk maradt emlékekből egyéniségét megállapíthatjuk, önzetlen hazafiságú, puritán gondolkozású férfiú volt, aki nem sajnálta az áldozatot, hogy fiainak a legjobb nevelést adja. Pedig az ég nagy családdal áldotta meg, mert 8 fia és 4 leánya volt. Ezek között György, aki már otthon gondos nevelésben részesült. A hazai iskolázását nem ismerjük, csak annyit látunk egyik leveléből, hogy Kolozsváron is tanult,³ de hogy meddig, nem tudjuk. Nevelése különben korán megkezdődhetett, mert „igen ifjú“-nak írja magát, mikor heidelbergi tanulását megkezdette. Egyéniségére, jellemének kifejlődésére nagy hatással lehetett *Bogáthi Fazekas Miklós*, aki több éven át volt édesapja udva-

¹ Smirnai Szent Polikárpus 42. l.

² Lásd e családról a Turul 1909. évf.-ban megjelent tanulmányomat.

³ Erre lehet következtetni Páduából 1592. márc. 13. írott leveléből: „minekutánna te kgd házátul kiadott, mint tristibus temporibus laktam, ott is Colosvárott egyfolykáig drágaságban . . . éltem“.

rában. A XVI. század e kitünő férfiával való szellemi összeköttetést a külföldön is fentartotta és vele élénk levélváltásban volt.¹

Kornis György a külföldi egyetemek közül a heidelbergit kereste fel először. Heidelberg azonban Homoródszentpáltól messze volt, az apának elég gondja lehetett arra, hogy fiát miképpen, kinek a felügyelete alatt bocsássa el olyan hosszú útra. Kapóra jött, hogy *Bánffy Farkas* dobokai főispán is ekkor küldötte fiát, *Ferencet* a wittenbergi egyetemre *Baronyai Decsi János* mentorsága alatt.² Mindketten azon küldöttséghez csatlakoztak, amelyet *Báthory Zsigmond* küldött az 1587-iki varsói lengyel királyválasztó országgyűlésre, amelynek feje volt *Kovacsóczy Farkas* kancellár és egyik tagja *Jakobinus Bernát* kolozsvári orvos.

Miután *Bánffy Ferenc* és tanítója május 20-án Homoródszentpálra érkeztek, pár nap múlva együtt mentek Brassóba, hogy a küldöttséghez csatlakozzanak. Brassóig Kornis Farkas is elkísérte a fiát és ott rábizta *Jakobinus Bernát*ra az uton való gondviselését, de *Kovacsóczy Farkas*t is megkérte, hogy Varsóig gondja legyen Györgyre.³

A küldöttség Brassóból Berecken az ojtózi szoroson át ment Moldovába; június 3-án érkeztek Snetinbe,⁴ ahol két napot töltöttek Június 8-án Lembergben, ahol három napig időztek, jún. 14-én Lublinban és 24-én Varsóban voltak.⁵ Innen küldi első levelét édesatyjának, amelyben írja, hogy milyen sok országot, várost és népet látott. Varsóban, ahol a lengyelek királyválasztásra gyűltek össze és így rendkívül sok nép volt, találkozott többek között egy *Mátyás* nevű „igaz hitű” emberrel, aki régebben a kolozsvári iskola tanítója volt, ekkor pedig egy lengyel főúr udvarában tartózkodott.⁶

¹ Sajnos e levelekből, amelyekre Kornis György gyakran hivatkozik, semmi sem maradt ránk, vagy még nem kerültek elő, pedig azok sok ismeretlen adattal növelhetnék a *Bogáthi Fazekas Miklósról* való tudásunkat.

² Irodalomtörténeti közlemények I. 255. l. (L'öncz József cikke.)

³ . . . mikoron Brassóban kgd Cancellarius uramnak commendálni akar vala és Bernhard uramra bizni dolgaimat és uton való gondviselésemet. (Heidelbergből 1591. aug. 28-án írott levele.)

⁴ Snyatin Galiciában, a Pruth mellett, közel Bukovinához

⁵ Ez utat részletesen leírta Gyulafi Lestár, aki szintén tagja volt a követségnek. Magy. Tört. Eml. II. oszt. Irók XXXI. k. 20. l.

⁶ „Conveni insuper quendam nomine Mathiam, qui quondam fuerat lector scholae Claudiacae, hominem piaae memoriae, verae religionis, quem

Nem tudjuk, mennyi ideig maradtak Varsóban, de feltehetjük, hogy pár napnál tovább nem, hanem siettek kitűzött céljuk elérésére. Varsóból Dancig felé utaztak a Visztulán lehajózva¹ s innen Stettinen és Berlinen át mentek Wittenberg felé, ahová Bánffy Ferenc és Baronyai igyekeztek. Ide júl. 26-án érkeztek.² De nem sokáig maradtak Wittenbergben, ahol némi kellemetlenségeik lehettek a „wittenbergi darazsak“-kal, hanem Jakobinus Bernáttal tovább menve augusztus havában megérkeztek Heidelbergbe. Az egyetemre aug. 16-án íratkozott be *Sombori László* fiával, *Sándorral* és Kovacsóczy Farkasnak anyai ágon való rokonával, *Budai Mártonnal*.³

A pfalzi választó fejedelemségben levő *heidelbergi egyetem* időrendben a harmadik német egyetem és a mai Németország legrégibb egyeteme. 1386-ban alapított *I. Ruprecht* választó a párisi egyetem mintájára és így a prágainál csak 38, a bécsinél pedig csak 22 évvel fiatalabb. Majdnem száz éven át Délnémetország egyedüli egyeteme volt.

A humanizmus korában a régi és új nevelési irányok között folyó harcok a heidelbergin is megvoltak, de végre az új irány

poterit indicare D. V. domino Andreae Össio, N. B. A. Erdődio qui putabunt illum aut excessisse e vita, aut vero Germaniae vessori (így!) verum falluntur, nam est famulus cujusdam magnifici Lulinum (Lublin) prope 4 milliarius distans“. Ez valószínűleg *Pintzovitz Mátyás*, aki 1579–587-ig tanított a kolozsvári unitárius iskolában. *Frankl*, 114. l. *A. Székely Sándor*: Az unitárius vallástört. 105. l.

¹ Varsóból jún. 24-én kelt levelében írja: ... nisi Dantisco immoramentur, ... ea namque tendimus, ac per Vistulam fluvium descendemus hinc.

² *Irod. tört. Közlemények*. I. k. 255. l. (*Koncz József* cikke.)

³ *G. Toepke*: Die Matrikel der Universität Heid II. 135. l. *Torma Károly*, aki a *Kornis György* leveleit először ismertette (*Kolozsvári Közlöny*, 1865. évf. 72–74. sz.) azt írja, hogy csak nov. 11-én érkezett Heid.-be. Valószínűleg az vezette félre, hogy első ismert levele nov. 11-én kelt. *Torma* figyelmét különben kikerülték azok a névsorok, amelyek a Heidelbergben tanult magyar ifjak neveit tartalmazzák. Így a *Sárospataki Füzetek* 1862. évf.-ban megjelent közleménye *Szeremleynek* felvilágosíthatna volna állítása helytelenségéről, valamint arról is, hogy sem *Bánffy Ferencet*, sem *Bornemissza Benedeket* sem *Somborit*, sem *Budai Márton* nem találta a heidelbergi egyetemen. Az elsőről láttuk, hogy a wittenb.-re íratkozott be, az utóbbi három pedig vele egy időben érkezett Heid.-be. *Bornemissza Benedekről* inkább hisszük, hogy az a kolozsvári polgár, akinek érdekében *Báthory Zs.* rendeletet küldött a kolozsvári tanácshoz 1584. (*M. N. Múz. G. Forgách* cs. levéltára.)

diadalával végződtek. Az első humanista, aki ott tanított a pfalzi születésű *Petrus Luder* volt, aki 1456—1460-ig működött ott.¹ A kor legkiválóbb humanista tudósai tanítottak (*Agricola Rudolf* 1483—85, *Wimpheling*, a két *Reuchlin*), sőt 1520 körül *Erasmust* is meg akarták nyerni az egyetem számára, ami azonban nem sikerült.

Az 1522. évben *Sturm*, *Wimpheling* és *Spiegel* véleményére hallgatva *V. Lajos* választó egy tantervet állapított meg ugyan az egyetem számára s tanároknak *Grynaeust* és *Münster Sebestyént* nyerte meg, de ez nem sokáig maradt életben.² Csak *Ottó Henrik* uralkodásával (1558) kezdődik az egyetem virágzó kora, ami tartott addig, amíg *V. Frigyes* választó nem fogadta el a cseli koronát. (Zu dem Gang der Pfalz nach Böhmen)³

A hitújítás is otthonra talált benne s a két protestáns felekezet közötti harcok nem akadályozták meg az egyetem fejlődését. Heidelbergben a Kálvin tanai jutottak uralomra s leszámítva *VI. Lajos* rövid ideig tartó uralkodását, a kálvinizmus erős fészke lett. Mikor 1591-ben a wittenbergi egyetemről kizárták azokat, akik a „formula concordiae“-t nem írták alá, hallgatóinak száma nagyon megnövekedett, mert az így elútasítottak a heidelbergi egyetemre mentek.

Az egyetem anyakönyvébe nincsen bevezetve, hogy Kornis György melyik fakultás tárgyait tanulta, de mivel később a páduai egyetemen a bölcsészeti karra íratkozott be, bizonyosnak vehetjük, hogy itt is annak a látogatója volt.

Kornis Györgynek Heidelbergből küldött leveleiből hét került elő az *Erdélyi Múzeum-Egylet* könyvtárából. Az első 1587. nov. 11-én, az utolsó 1591. aug. 28-án kelt (régii naptár szerint), a többiek lappanganak, vagy örökre elvesztek. Majdnem három évről pedig (1588. febr. 24—1591. jan. 17-ig) teljesen hiányoznak a levelei. Ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert így talán bővebb ismereteket szerezhethetnénk a heidelbergi életmódjáról, miképp lakott, kik voltak a tanárai, mely tárgyakat hallgatott, stb, amikről pedig leveleiben igen-igen keveset ír.

¹ Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten I. 75—76. l.

² Paulsen id. m. 133—134. l.

³ Paulsen id. m. 242. l.

Kik voltak a tanárai, egyáltalában nem említi. Többször emlegeti ugyan *Tossanus Dániel* theologiai tanárt, de nem tanulmányaival kapcsolatban, hanem mint az ő és később öccsének is jóakaróját. Ezenkívül még *Beel Henrik* titkár és *Stuys Péter* neve fordul elő többször a leveleiben, de ezek egyike sem volt neki tanára. Az első az akkori kiskorú IV. Frigyes választó gyámjának, János Kázmérnak titkára, a második pedig annak tanácsosa volt.

Tanulmányairól is csak általánosságban beszél, de nem részletezi. Igéri több levelében, hogy szorgalmasan fog tanulni¹ és hogy e fogadását beváltotta, azt a leveleiben előbukkanó ismeretei bizonyítják.

A heidelbergi egyetemen ekkor az oktatás azon tanulmányi terv alapján történt, amit Ottó Henrik választó uralkodása alatt *Melanchton* és *Micyllus* dolgoztak ki és 1558-ban lépett életbe. Ezt a tervet VI. Lajos és János Kázmér némi tekintetben módosították ugyan, de alapjában mégis nem nagyon változott. Megállapítja a tanárok számát, a tárgyakat, a tanórákat, a használható könyveket, az előadások módszerét. A bölcsészeti fakultáson Ottó Henrik tervezete szerint 6 tanár működött, akik görögöt, etikát, physikát, matematikát s végül poétikát és históriát tanítottak. A dialektikát, rhetorikát, latin és görög grammatikát a „contubernium“-okban felügyelő regensek tanították. Ezt a tervet VI. Lajos 1580-ban annyiban változtatta meg, hogy a tanárok számát hétre emelte föl s az említett tárgyakon kívül a logikát és a rhetorikát is előadták. Végül János Kázmér (1588) a tanárok számát hatban állapította meg. Tankönyveikül Aristoteles műveit, vagy azok kompendiumait, Cicero, Euclides, Plautus, Livius, Tacitus, Vergilius, Horatius, Suetonius és mások műveit használták.²

Sajnosan nélkülözzük azt is, hogy Kornis György levelei kevés felvilágosítást nyújtanak az életmódjáról, lakásáról, ételmezéséről is, amelyeket pedig érdekes volna tudni. Az egyetemen

¹ Heid.-ből 1588. nov. 11-iki leveléből: „Est enim institutum meum . . . ut tandem de rebus propositis non solum subtiliter et acurate sentiam, sed graviter . . . et ornate dicam“. Febr. 24. írott leveléből: „Istennek hála, nincsen még most fogyatkozásom, mert erőlködöm azon, hogy sem tudományomban mindennél alábbvaló ne legyek sem erkölcsömben meg ne mutáltassam, hogy az én stemmámtul degenerálni ne láttassam“.

² Ezeket a terveket közli Thorbecke: Statuten und Reform. der Univ. Heidelberg.

kapcsolatban az Ágoston rendiek kolostorában egy konviktus is volt,¹ de semmi adatunk sincs arra, hogy Kornis György annak tagja lett volna. Többször panaszodik leveleiben a drágaságról, de csak általánosságban beszél és nem részletezi semminek az árát, még annyira sem, mint a páduai leveleiben. De még így is megismerhetjük azt, hogy több, mint négy évi tartózkodása alatt meglehetősen összeget kellett Heidelbergben elkölteenie. Azzal azonban vigasztalta magát és szüleit, hogy mások még többet költöttek.² Nem csodálkozhatunk tehát, hogy leveleiben igen sok teret fordít a „költészek“ kérésére.

Ma a gyorsaság korszakában el sem tudjuk képzelni, hogy mennyi ideig kellett várni, amíg a külföldön levő tanulók hazulról pénzt kaptak. Ha még csak sokáig kellett volna várni, de sokszor nagyon bonyodalmas úton lehetett hozzájutni a pénzhez. Vagy külföldön járó kalmároktól küldötték, amikor ki voltak téve annak, hogy esztendő múlva jutott a pénz a rendeltetési helyére,³ vagy pedig egyik-másik külföldi bankárt kérték meg a szülők, hogy a szükséges összeget küldené meg a fiaiknak. A Kornis György leveleiben a *Henkel Lázár* és *Kazbek György* neve fordul elő többször, mint olyanok, akiknek közvetítésével kapta meg a hazulról küldött pénzt. Mindkettő bécsi, akkor ismeretes bankár volt, akiknek szolgálatait sokszor igénybe vették⁴

¹ Paulsen id. m. 255. l.

² 1591 jan. 17 iki leveléből: „Meggondolhatja kgd . . ., hogy ha ilyen szűk hely nem lött volna, tehát sem Sombori el nem küldött volna esztendőig ezer forintnál többet és Bogáthy uram bátyám is immár ez két esztendőül fogva . . . háromszáz aranyat és másfél száz tallért. Én tovább voltam itt és az uton is 70 tallérom és egy aranyam elköltöttem vala“.

³ Kornis Miklós 1591 júl. 25 iki levelében írja: „és ha az kalmárok kezében jut, hát úgy lehet, hogy két esztendeig is nem hozzák meg“.

⁴ Kornis György 1591. jan. 17. levele: „kgd megszerezhetné, hogy Bécsben szólnának Henkel Lázárnak, hogy írna Norimbergában egy factora adna és küldene annyit, az mennyit kgd akarna“. Páduából 1591. nov. 7. levelében így ír: „kgd Kazbek Györgynél, vagy Henkel Lázárnál Bécsben elvégezetheti, hogy írjon ide Velencében az ő factorának kgtektül rendelt pénzt adjon kérésinkre“. Sombori Lászlónak is, akinek fia Sándor ekkor tanult Heidelbergben, ezt írják: „Commodissima videtur ratus, qua Poloni, et aliū qui ex remotioribus locis sunt oriundi utuntur, ut cum mercatore aliquo Vienensi aut Noribergensi, bono et probó contrahatus, qui certam pecuniae summam quotannis pro necessitate suppeditet, et statuto tempore eam ex Transsylvania à M. D. V. recipiat“. (Magyar Nemzeti Múzeum Sombori cs. levéltára.)

Megtörtént bizony sokszor az, hogy kölcsönhöz kellett folyamodniok s nem egyszer vették igénybe János Kázmér pénztárát, ahol a segítséget nem is tagadták meg soha a Kornis fiuktól, ha arra rászorultak.¹

Arra is vigyázni kellett, hogy a hazuról küldött pénz azon minőségben jusson hozzájuk, amilyenben otthon átadták a kalmárnak — tallér tallérban, arany aranyban, mert az átszámításnál könnyen kárt szenvedhettek a pénznek különböző helyeken való más és más értéke miatt.²

Nemcsak a pénzküldés, hanem a levélváltás is ilyen nehezen ment. A nagy távolság és a lassú közlekedés miatt a levélnek hónapokig kellett vándorolni, míg hazajutott.³ Kornis György, habár akkor is voltak „levélhordók“,⁴ igen sok levelét valami alkalmatossággal küldötte haza.⁵

Kornis Györggyel egyidőben többen tanultak Heidelbergben, akik közül leveleiben *Sombori Sándorról* és *Hertel Jánosról* többször megemlékezik. Mindketten még előtte bementek a páduai egyetemre.⁶ Többször ír *Bánffy Ferencről* is,⁷ de feltűnő, hogy

¹ Amint ez Kornis György több leveléből kitűnik. A páduai útra is a fejedelemtől kértek kölcsönpénzt. Heid.-ből 1591. aug. 28-án és Páduából nov. 7-én írott levelei.

² Heid.-ből 1591. aug. 28-án írja: „Ha mikor . . . kgték a kalmárook által megakarja küldeni fizetni az pénzt, kgték expresse megírja, kéresse őket, hogy az fejedelemnek in specie, azaz ugyanazon monétában szolgáltatásák bc, mert egyébként kgtéknek kárt tennének. A pénzt ők csak küldenék, az mint Bécsben jár Norimbergában, onnan az bécsi ember factora, úgy, mint ott jár. Norimbergában pedig 27 paccért Batzen Svájcban és Délnémetországban járó pénz) jár egy arany, de Heidelbergában mostan 29 paccért veszik el, az tallér ott 18 ér, itt 19“.

³ Kornis Farkas néhány levélre ráírta, mikor jutott kezéhez. Az 1591. júl. 8. írott levelet nov. 21-én, az aug. 28-án írottat pedig dec. 21-én kapta meg.

⁴ K. Gy. 1588. jan. 4. levelében: „In hac raritate tabellariorum“; stb. K. m. 1591. ápr. 1. levelében: „az posta nem akar várni“. K. m. júl. 25. levelében: „Az tabelláriusnak igen hirtelen el kellett menni“.

⁵ Igy K. Gy. levelét egyszer Bornemissza Benedektől, máskor Benkner Mihálytól, majd Sombori Sándortól, végre Bogáthy Miklóstól küldötte haza.

⁶ Heid. 1591. jan. 17. levelében: „Sombori bemegyén Olaszországban“. A júl. 8-án írott levelében: Dnus Alexander Somborius . . . ad me . . . scribit se cum praeceptore Patavij . . .“; Páduából 1591. nov. 7-én írja: „Itt több erdélyi nincsen Joannes Herteliusnál“.

Szamosközyről, aki pedig szintén vele egyidőben tanult az egyetemen,¹ nem emlékezik meg. Legtöbbet foglalkozik azonban unokatestvérével, *Bogáthy Miklóssal*, aki 1589. jan. 25. óta volt a heidelbergi egyetem hallgatója.² Bogáthy Miklós Heidelbergben együtt lakott és tanult Kornis Györggyel és ketten egymást „mint atyafiak” szerették.³ A régebbi idő óta Heidelbergben levő Kornis György szívesen taníttatta azokat unokafivérének, amikor az még nem tudott.⁴ A jó viszony állandó volt mindig közöttük és együtt mentek a páduai egyetemre is.

Mindketten szeretettel gondoskodtak családjuk Heidelbergben levő harmadik tagjáról, Kornis Miklósról, aki a fejedelmi udvarban mint apród tartózkodott. Megható az a szerető testvéri gondoskodás, amellyel Kornis György fivére sorsát szívén viselte. Leveleiben első sorban öccséről ír, annak jó, vagy rossz állapotát tudatja atyjával, csak azután ír a maga dolgairól.

Szóljunk itt röviden a Kornis Miklós heidelbergi tartózkodásáról. Tőle is több levél van az Erdélyi Múzeum levéltárában, de sok hiányzik. Közülök az első 1591. jan. 17-én van keltezve, pedig már 1588-ban Heidelbergben volt.⁵ Célja volt a fejedelmi udvarba bejutni, amit azonban csak 1591-ben tudott megvalósítani.⁶ Fiának sorsa különben Kornis Farkast is agasztotta és

¹ Heid.-ből 1588. febr. 24-iki levelében: Bánfi Ferenc nem régen írt volt levelet ide énnekem“, az 1591. júl. 8. levélben: „Franciscus Bánfi destitutus Argentinae omnibus sumptibus“.

² Szamosky Heid.-ba 1589. febr. 2. iratkozott be. Toepke id. m. 142. l. és 1591. elején távozott el onnan Somborival.

³ Toepke id. m. 142. l.

⁴ Bogáthy Miklós 1591. jan. 17-én írja Kornis Farkasnének: „Azt hiszem, asszonyom, értette kd. ennek előtte is, hogy mi György urammal együtt laktunk, tanultunk és egymást mint atyafiak szerettük. (Erdélyi Múz. levéltára, ahol Bogáthy M.-nak még több levele van Heid.-ből, Páduából és Rómából.)

⁵ Kornis Gy. írja Heid. 1591. jan. 17.: „Ökge (Bogáthy Miklós) tanul proficial és én is, meg kell confiteálni, elég adjuvento vagyok neki, mert az mit én nagy sok laborral, munkával tanultam, ötlet csak per otium et jocum crudialom. Erősen solidum fundamentuma még nincsen az arsokban, de idő mulva megconsequallhat benne“.

⁶ Kornis Miklós 1591. júl. 25-én írja: „Ebbe a négy esztendőbe de csak négy levelet is nem írt kd. énnekem“. Bátyjának a három első levelében (1587. nov. 11. és 1588. jan. 4. és febr. 24.) semmi említés nincs róla, tehát azután kellett odaérkeznie.

⁶ Kornis Miklós 1591. jan. 17. levele, valamint a Györgyé u. a. kelettel.

többször írt e miatt János Kázmérnak s hogy az jobb szívvvel legyen iránta, lovat is küldött neki ajándékba. A fejedelem 1591. jan. 19-én írt megnyugtató választ.¹

Kornis György, aki testvérével ritkán tudott találkozni, mert ő lenn a városban lakott, míg amaz fent a várban, arra is gondot fordított, hogy öccsének meglegyen a kellő iskolai nevelése. Leveleiből az vehető ki, hogy a latin iskolába járt Miklós, ahonnan 1591. elején apja kívánságára kilépett és a fejedelmi udvarban levő iskola növendéke lett. Kornis Farkas ezt János Kázmér kívánságára tette, akinek megbízásából Stuys Péter írt neki. Apjoknak ezen parancsa nagyon bántotta a fiukat s szomorúságuknak György megható szavakban adott kifejezést.² Bántotta különösen az, hogy Miklós a latinban nem fog a kellő tudásra szert tenni s hogy ebbéli fogyatkozását némileg pótolja, könnyebb historikusokat olvasgatott vele, amiben segélyére volt Bogáthy Miklós is.³ Apjok a német nyelv megtanulását ajánlotta kisebbik fia figyelmébe, aki azt tanulta is, de nagy haladása nem lehetett benne, mert maga írja: „amíg étek, vétkesen szólok“; írni is szívesen tanulna németül, de azért havonta két forintot kell fizetni, neki pedig nincsen pénze.⁴ János Kázmér jóakarattal volt a fiúk iránt, akik hálások is voltak iránta. György nagy magasztalással írt róla. Miklóst azon év „pynkest napján bejáró inasává tevé, szereti, kedveli, de kevéssel segíti“.⁵ Ruházataról teljesen magának kellett gondoskodni, az pedig elég pénzbe került.⁶ Egyébként is elég sokat kellett költe-

¹ János Kázmér e levele szintén megvan az Erd. Múz. levéltárában.

² 1591. jan. 17. levelében: „Quotiescunque recordamur verborum eorum, quorum autor apud G. V. ex mandato Illmi Principis Johannis Casimiris, D. Petrus Stuic extitit, toties sane magnum gemitum et dolorem in nobis videmus in animis sentimus. Eo studio, ea disciplina, quae aliquando et usui et emolumento fratri esse poterant, privatus, nec a iam colit Germanicam linguam“.

³ Bogathy M.-nak szintén az Erd. Múz.-ban levő levelében: „D. Nicolaus quoque communis noster frater quamvis aulicus ex professo fuerit, dedimus tamen operam, ne eorum, quae domi didicerat, oblivisceretur, quin potius tum historicos faciliores legendo, tum scribendo, eam quam haberet eruditionem: auget“.

⁴ Kornis M. 1591. szept. 2-án írott levelében: „Írni pedig nem tudok, mert... ha írni tanulok, hát minden holnapban két forintot kell adnom“.

⁵ 1591. aug. 28-án írott levele Györgynek.

⁶ 1591. jan. 17-én írott levele Miklósnak: „mert csak hogy étetre nem költök, de egyébre mind ruhára, sarura, salavárra, ingre, süvegre kell köl-

niök, addóságokat csinálni s különösen ezért kérik apjukat minden levelökben, hogy Miklóst haza vigye és ott adja valamelyik urnak udvarába. György azt is ajánlotta, hogy még két évig taníttassa Kolozsváron, vagy küldje Bécsbe, ahol nemcsak németül, de latinul is megtanul, az otthonhoz is közelebb lesz és így jobban lehet rája vigyázni. ¹ Kérésöknek azonban nem lett foganatja, mert Miklós 1593-ban is Heidelbergben volt. ²

Lassanként elközelgetett az az idő, mikor Kornis Györgynek Bogáthyval együtt Heidelbergből tovább kellett menni. Kornis Farkas is ösztönözte arra, hogy más városba és más országokba menjenek, de eleinte nem tudták elhatározni magukat, hogy melyik egye'emen folytassák tanulmányaikat. Kornis Farkas fiának az Angol-, vagy Franciaországba való menetelt ajánlotta és ez eleinte kedvére is volt, de mikor a *Csáky Gergehely*vel a Heidelbergbe érkezett erdélyi ifjaktól meghallották, hogy Báthory Zsigmond udvarában milyen előnyben részesülnek azok, akik olaszul tudnak, az Olaszországba való menetelre határozták el magukat. ³ György ezt atyja előtt azzal is elfogadhatóbbá igyekezett tenni, hogy az Angliába való menetelt az idő rövidsége és az út bátortalansága, a Franciaországba való menetelt pedig az éhség és a háború teszik lehetetlenné. ⁴

tenem, itt pedig minden drága . 1595. júl. 25. lev.: „egy hitvány inget egy tallérrért kell vennem, avas rozslénczszalomból csináltat egy fodrot egy aranyon, egy sarut fél forinton, egy süveget 3 forinton, egy salavarit egy aranyon“.

¹ 1591. jan. 17. levele Györgynek: „quoniam G. V. erga fratrem et ita adfectus erat, ut studiorum cursum continuare Claudiopoli per biennium“ . . . alább: „Viennam studiis dedicarent ibi non solum Germanicam . . . verum et Latinam rectius et planius cognosceret. Esset vicino G. T. semper illum assidue per mercatores monere, emendare et stimulare et corrigere posset“.

² Kiténik ez Györgynek az 1593. évben Páduából küldött leveleiből.

³ Kornis György 1591. júl. 28. levelében: «Nolim a G. V. inconstantiae nobilitati et levitati nostrae imputet, quod consilium, de adeunda mutaverimus, gratissimum nobis fuisset, nisi priora illa consilia, posteriores rationes, prudentiae et temporis magis consentaneae confregissent . . . maxime a proposito revocavit sermo eorum juvenum, qui cum G. Dno Gregorio Chiaky adfuerant; dixerant tantum esse usum linguae Italicae insulae Illmiprincipis Transsylvaniae, ut qui eam teneat, non modo laude aliquam sed et gratiam mereatur. Princeps ipse, domi, ruri, in urbe, in palatio, ad mensam, cum iis, qui vellent, solam linguam Italicam loquitur. E re nostra arbitrati sumus fore, si eam, quae honestatis, laudis, gratiae, aliquid adferret non negligeremus»

⁴ 1591. jan. 17. lev.: «Miért hogy pedig látjuk, hogy immár Angliában az üdönek rövid voltátul és az út bátortalanságátul, azt is vesszük eszünkben,

Kornis Farkas még 1591. elején szerte volna; hogy fia Heidelbergből más városba menjen, de György megmagyarázta az okokat, amelyek miatt az elindulást későbbre kellett halasztani. Ezek egyike volt, hogy a tél, amilyen alkalmatlan az utazásra, ép olyan alkalmas a tanulásra;¹ a másik pedig az utiköltség kérdése és az a sok adósság, amelyet a heidelbergi drága élet miatt volt kénytelen csinálni és amelynek kifizetése előtt nem távozhatott el. Elindulásukat az is késleltette, hogy a Bogáthy Miklós atyjának a beleegyezését szintén ki kellett kérni, hogy fia elmehessen Páduába, de hogy ezt tehesse, neki is ki kellett fizetnie harmadfél-száz forintot kitevő adósságát.² Csak miután ezzel is rendben voltak, határozhatták el magukat végleg az indulásra. Pedig már nagyon szerettek volna a „szükség völgyéből“, mint Heidelbergből írják, megszabadulni. Csábította őket a Sombori Sándor Páduából küldött levele is, amelyben a páduai életet olcsóbbnak írja, mint a heidelbergit.³ Most még csak az utiköltség kérdését kellett rendbehozniok. Mivel pedig arra, hogy hazulról várjanak pénzre és azután induljanak el, nem volt idejük, a fejedelmi pénztárt vették hát igénybe, ahonnan kellő nyugták ellenében aug. 25-én Kornis György háromszáz tallért, Bogáthy Miklós pedig kétszáz tallért és száz aranyat kaptak kölcsön, amely összegeken kívül mindenik adós maradt még ötven-ötven arannyal.⁴

Szept. 18-án indultak az útra.⁵ Kornis György az öccsétől, mivel az azon nap János Kázmérral elutazott, megelőző nap bu-

hogy Galliából az fames és gladiustul kirekes-tettünk. úgy gondolkodunk, hogy mentül hamarébb lehet Olaszországban bemenjünk és ott mind nyelvet, mind egyebet tanuljunk.»

¹ Kornis Gy. 1591 jan. 17. lev.: «Monet G. V. et jubet, ut jam pedem Heidelbergae moveam, id libentissime facerem, nisi duae resisterent causae graviores Non est hoc tempus tale quod facie aut sine jactura in peregrinationes conferri posset, hyems maxime est apta studiis benigna discipulis.»

² K. Gy. 1591 jan. 17. lev.: «Bogáthi Miklós bátyám is . . . harmadfél-száz forinttal adós, ha uram alyja megszabadítja, együtt leszünk és maradunk.»

³ K. Gy. 1591. jul. 8. lev.: «Donus Alexander Somborius, valde sibi in litteris, ad me datis, gratulatur, quod ex hac valle angustiarum exire potuerit, scribit se cum praeceptore Patavii per mensem vivere aureis tredecim, minus 50 nummis Ungaricis, magno equidem praetio, sed nec hic minoris vixit.»

⁴ K. Gy. 1591. aug. 28. írott lev.: «Augusztusnak 25-ik napján én háromszáz tallért, Miklós uram bátyám kétszáz tallért és száz aranyat vón.»

⁵ Pádua, 1591. nov. 7. írott levele szerint: «. . . 18 die Septembris indulék el.»

csuzott el, kifizette minden adósságát és azonkívül hat aranyat és tizenkét rhénes forintot hagyott neki.¹ Kissé aggasztotta öccsének sorsa, kit betegen hagyott el, mivel egyik pártfogója Stuyts Péter nem maradt többé Heidelbergben, „mert ő Nga az felső palatinatusban, 40 mély földdel Heidelbergátul adott jó és hasznos conditiot neki“. Tossanus Dánielt és Beel Henriket kérte meg, hogy pártfogói legyenek öccsének, de „de auro conciliatur amor“, írja atyjának.²

Egy nap hiján egy hónapi utazás után okt. 17-én érkeztek Páduába,³ ahonnan nov. 7-én küldi első levelét Báthory Zsigmondnak itt járó követétől, *Benkner Márkustól*⁴ s ennek volt köszönhető, hogy azt Kornis Farkas már nov. 25-én kézhez vette Gyulafehérváron.⁵

Természetesnek találjuk, hogy ilyen hosszú út elég pénzbe került. S ha összehasonlítjuk a hazuról Heidelbergig tartó utazásának költségeit — 70 tallér és egy arany⁶ — ezen útjának költségeivel — 37 arany — bizony elég magasnak találjuk, pedig „nagy parsimoniával“ éltek az úton.⁷

Az egyetemre okt. 21-én iratkoztak be Bogáthy Miklóssal, még pedig mindketten a bölcsészeti fakultásra.⁸

Az olasz egyetemek közül a *páduai* emelkedett a XV. század második felétől kezdve a legnagyobb jelentőségre. Mindenik karán a kor legkiválóbb férfiai hirdették a tudományokat, kiknek előadásait hallgatni nagy számmal mentek idegen országok fiai Páduába.⁹ Sokan keresték fel erdélyiek is, akik közül elég *Báthory István*

¹ Heid. 1591. aug. 28. írott levele.

² Ugyanazon levele.

³ 1591. nov. 7. levele: «Istennek gondviseléséből 17. napján októbernek jövőnk ide, az új stílus szerint, mellyel immár élnünk kell»

⁴ U. a levele: «Benkner Márkus, ki ezt a levelet hazaviszi.»

⁵ Ráveztetve a levélre: 25. die Novembris accipi alb 1591. Patavii.

⁶ 1591. jan. 17. írta az anyjának: «... az úton is 70 tallérom és egy aranyam elköltöttem»

⁷ 1591. nov. 7. levele: «Kgd gondolhatja, hogy ilyen hosszú utat költség nélkül végben nem vihettink, kilömben nilva 37 arannyal nem perfcialhattunk volna.

⁸ Századok 1875-676 I. (Fraknói Vilmos cikke.)

⁹ Szamosközy is azt írja Sombori L.-nak: Academia nostra est satis frequens tum studiosis, tum doctis in omni facultate professoribus Pádua, 1592⁷ jan. 4 (Tört. maradványai I. k. Bevezetés II. l.)

fejedelemre, *Dávid Ferenc* és *Enyedí György* unitárius püspökökre, *Gyulai Pálra*, *Zsámboki Jánosra*, *Berzeviczy Mártonra* rámutatnunk, hogy kitűnjék azon hatás, amelyet a páduai egyetem az erdélyi ifjakra gyakorolt. A magyarországi ifjak közül pedig csak *Révay Ferenc* nádori helytartó fiait, *Dudith Andrást*, *Forgách Ferenc* váradi püspököt, a híres történetíró és *Mihályt* említjük meg.¹ Nem csoda tehát, ha Kornis György is meg akart ismerkedni a páduai egyetemmel és mégis mintha egy kis csalódás-féltét érzett volna, nem az előadásokra ugyan, hanem inkább életének külső körülményeire, viszonyaira nézve.

Mindenekelőtt csalódott abban, hogy Páduában olcsóbban lehet megélni, mint Heidelbergben, mert csakhamar tapasztalnia kellett, hogy „az itt való hely mindenbil igen szik“. Még a posztó is drágább, „mint Erdélyben vagy Németországban“. Nem tetszett neki sem a polgárok, sem a diákok szokása s a kályhához szokott Kornis György nehezen nélkülözte hűvösebb napokban a jól befűtött meleg szobát.² Ezekkel a kedvezőtlen viszonyokkal bizony számolni kellett és meg kellett alkudni velök. Az volt a legnagyobb baj, hogy mindezek atyjának kiadásait növelték. Szeretett volna úgy tenni, mint mások tettek, hogy a mindennapi élelmet naponta szerezzé be, mert úgy olcsóbbnak mondják, de eleinte nem merte, leginkább azért, mert még nem tudott annyit olaszul, hogy a megcsalás veszélye nélkül tudott volna vásárolni. Lakást és kosztot fogadott tehát, amelyekért havonta 6 aranyat és 40 magyar pénzt fizetett.³ Takarékosan akart bánni a pénzével, azzal a 64 arannyal, amivel Páduába érkezett, de bizony az hamar elment, mert könyveket is kellett vásárolnia, amiket Heidelbergből a hosszú út miatt nem hozhatott.⁴

¹ Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században 272–276. I. és Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 27. I.

² 1591. nov. 7. levelében: «Az itt való hely mindenbil igen szik. Én csudálkozom, hogy még a posztó is drágább, hogyszem mint Erdélyben vagy Németországban. Egyébképpen is énne em nem igen tetszik sem az deákoknak moresi, civiseknek rendtartása, sem pedig lakóhelyök, kamarájok, de főképpen ilyen hideg időben hideg ebédlőházok és hideg fagyos ételekkel való tartások.

³ U. a. levelében: «Itt minden hónapban ágytul, kamarátul és ételtul 6 aranyat és 40 magyar pénzt fizetink.»

⁴ U. a. levelében: «Jóllehet ide könyveket sem hozhaték az útnak hosszú és alkalmatlan léte miatt, itt is szükségéseket kell azért vennem és a földi dologra prospiciálnom.»

Valamint a Heidelbergből, úgy a Páduából küldött leveleiből is hiányoznak a tanulmányaira, tanáraitra vonatkozó adatok. Egyik levelében említi, hogy a „fő iure consultust“ hallgatja, az tetszik is neki, de a diákok gyakran „interturbálják“. ¹ Ezt különben Szamosközy is említi Kovacsóczyhoz írott levelében (1592. január 5.) és elmondja, hogy az egyetemi tanács miféle újabb intézkedéscet léptetett életbe A tanároknak megtiltotta, hogy előadásait dik-tálják és utasította őket, hogy ne csak az óra egyharmadát használják fel. Azokat a tanulókat pedig, akik az előadásokat zavarták, a tanárokat kifütyölték, korcsmákban verekedtek börtönnel, birsággal és neveik kihirdetésével büntették. ² Az előadások — mint Kornis György írja — novemberben kezdődtek és július havában végződtek. ³

Kornis Györggyel egyidejűleg még többen is tanultak Páduában Magyarországból és Erdélyből. Leveleiben Bogáthy Miklósról, Sombori Sándorról, Hertel Jánosról, *Forgách Mihály*ról és *Vas Ferencről* emlékezik meg. *Bogáthy*ról láttuk, hogy együtt mentek Heidelbergből Páduába, róla különben később is leszen szó. *Hertel* és *Sombori* is voltak Heidelbergben, de még Kornis György előtt bementek Páduába. Sombori, akit apjának 1590-ben történt halála után Kovacsóczy neveltetett, amikor Kornis György Páduába érkezett, nem volt ott, hanem *Forgách Mihály*lyal, *Szamosközy*vel és *Krakkói T. Demeter*rel Nápolyba és Rómába utazott. *Forgách Mihály*, Simon fia előbb Strassburgban és Wittenbergben tanult, 1589 óta volt Páduában, beteges ifjú volt, kinek az orvosok ajánlották az utazást. Amint *Krakkói T. Demeter*nek, aki a *Forgách Simon* költségén tanult, leveleiből kitűnik, november 3-án indultak útnak. ⁴ Kornis György nem valami dicsérőleg ír „immatura peregrinatiojokról, ami cancellarius uramnak . . . mint megmondá Marcus uram is, nem leszen kedves“. Az „eretlen“ utazás alig három

¹ U. a. lev.: «Professorokat még nem halgathattam, mert még csak most redeálnak officiumokra. Hétfőtől fogva a fő iure consultust hallgattam, az igen tetszik, de az deákok gyakorta interturbálják»

² Szamosközy: Történeti maradványai I. k. Bevezetés III—IV. 1.

³ 1593. július 25.: «Most az professorok suspendálták leckéjeget, immár itt nem is olvasnak november 3-ik napjáig»

⁴ *Krakkói T. Demeter*nek, aki szintén tanult Wittenbergben, meg van két levele 1591-ről a gf *Forgách* cs. levéltárában, az első június 24-én, a második nov 2-án kelt, mind Páduában

hétig tartott, mert Forgách Mihály nov. 26-án már Páduából ír az apjának.¹

Sombori az 1593-ik év tavaszán hazautazott, Kornis György egyik levelét is tőle küldötte haza, de nemsokára visszatért, hogy „studiis suis colophonem imponat“.²

Feltűnhet itt is, hogy Szamosközyről egy szóval sem emlékezik meg, akivel pedig már Heidelbergben is együtt tanultak. Hogy barátságos viszony volt közöttük, mutatja azon kis verse, amelyet a fejedelmi Erdély kitűnő historikusa első munkája, az „Analecta Lapidum“ bevezetésében a szerzőhöz írt. A 10 soros elég jól gördülő versecske Szamosközyt magasztalja és kéri, hogy a munkálkodását folytassa.³

Hertel János 1593 tavaszán szintén haza készült, de nem Páduából, hanem Velencéből akart útnak indulni; azonban ez az útja is, amire pedig esztendő óta készült és írta „patronusainak“, valami okból ekkor is elmaradt⁴ Vas Ferencet a György kolozsi főispán és újvári kapitány fiát, Frankl, akinél a Sombori neve sem fordul elő, nem említi a Páduában tanult magyar ifjak között, sem a „Hazai és külföldi iskolázás“-ában, sem a Századok 1875. évf. megjelent cikkében. Kornis György levelében az tűnik ki, hogy Páduán kívül Bécsben és Velencében is megfordult.⁵

¹ Magyar Nemzeti Muzcum, gf Forgách cs levéltára.

² 1593. ápr. 2. levele.

³ Szamosközy e művének első kiadása 1533. Páduában jelent meg, egy példánya a budapesti egyet. könyvtár tulajdona. A Kornis Gy verse a 31 oldalon van és így szól:

Ad autorem Libelli Georgius Kornis Transylvanus.

Si retulit laudem Romani conditor aevi
Livius Ausonia primus in historia,
Si Plato, ab Actaeis merito decoratur Athenis,
Si celebrat Samium Graecia Magna Senem;
Aurea iure etiam tibi grates Dacia debet,
Qui cruus ex ejus plurima signa sitiu.
O utinam reliqui tam pulchra exempla secuti,
Sic vellent patriam condecorare suam.
Unanimi ergo tibi loquitur Dacia voce
Saepius tales edere perge notas.

⁴ 1593. ápr. 2. és jul 25 levelei

⁵ 1593. ápr. 2. lev : «Az Vas György uram fia jól vagy, de nem hiszem, hogy sokáig állhassa ide ki az lakást. Ha csak annyi költséget ad s kild neki az mennit rendelt és ha két vagy három esztendeig tartja csak ide,

Többen voltak tehát Páduában erdélyiek, így Kornis György nem érezhette magát nagyon elhagyatottnak a „nagy pápaság között”. Szüleit bizonyára érdekelte, hogy vallása miatt nem szenved-e valami hátrányt, igyekezett is megnyugtatni, hogy „könnyű itt embernek religióját elfedezni”, még bűjtölniök is a nagy bűjtben csak pénteken, szombaton és nagy ünnepek előtt való vigiliákon kellett.¹

Kornis György levelezésben állott Erdély akkori kiválóbb férfiaival, így fenmaradt 3 levele, melyek közül az egyiket *Bodoni Istvánnak*, a másikat *Kovacsóczy Farkasnak* és a harmadikat *Eösi Andrásnak* írta. Különösen Kovacsóczy viseltetett sorsa iránt érdeklődéssel, amit György igyekezett is meghálálni, könyvet is küldött neki², aki szintén többször írt a fiatal akadémitának s tanácsokat adott neki a külföldi tartózkodására és Rómába való menetelére nézve.³

Többször írt *Lázár Andrásnak* is, aki rokona is volt, valamint *Csaky Gergelynek* is. Az Erdélyből Olaszországba menőkkel is gyakran találkozott, akik Páduát is érintették. Érdekes feljegyzést hagyott ránk *Jósika Istvánról*, aki 1592. tavaszán Báthory Zsigmond követe volt a florenzi herceghez, ami élénk világot vet a Jósika nagyravágyó jellemére.⁴

Páduába való érkezése után azon kellemetlen hírt hallotta,

ez leszen haszna benne, hogy Páduát és Velencét, Bécsét látta, de azt ök tudják, csak arrul írom, hogy bizony akármint sugorgassuk pénzünket, akár mint sirassuk, de ha itt akarunk lakni, élni, nem élhetjük annyival meg, mint gondolják.»

¹ 1593. márc. 13. levelében.

² 1591. nov. 7. lev.: «Ez elmúlt januáriusban könyvet is küldtem vala neki.»

³ 1593. ápr. 2. lev.: «Cancellarius uram is mostani nagy adfektussal való irt levelében . . . Igen szerelmesen ir cancellarius uram, gyönyöríséges szókkal, urunknak is spessét, jóakarattját és felölem való vélekedését emlegeti.»

⁴ 1592. márc. 13. lev.: «Izente vala Jósika István uram, hogy öneki kedves dolgot cselekednének, ha vele elmennének és az uton az inasok tisztit subealnok, mindenitt illustrissimus dominusnak hinuk, úgy megtisztelnik, bizonydolgot irok kgdnek, mint szolga kegyelmes urát szokta. Sem az szolgálatot fel nem vevök, sem pedig fejedelmink titulussát neki nem adók.» További soraiban összehasonlítást tesz Jósika és Kovacsóczy között, akinél «virtus is, deákság is több vagyon, hogyses mint Jósika uramnál», s ez összehasonlítás nem a Jósika javára ütött ki. Végül mintegy jósszerűen hozzáteszi: «Tolluntur ia altum, ut casu graviore ruant», ami nem sok idő mulva be is következett.

hogy atyjának az akarata, hogy tanulmányait bevégezve, rövid időn belül hazamenjen.¹ A fiatal egyetemi hallgatót ez nagyon elkedvetlenítette, hiszen mikor hazulról eljött, atyja azt ígérte, hogy „hetedik esztendőben“ látja viszont hazáját, annak pedig még csak négy éve. Ezt a hirt a *Bogáthy Boldizsár* leveleiből hallotta, valamint azt is, hogy 1592. karácsonyra kívánja atyja, hogy hazamenjen.² Kornis György pedig, mivel még „igen ifjú“ volt, amikor külföldre ment, még szükségét érezte, hogy tovább tanuljon, és kéri atyját, ne sajnálja „az sok elment útnak és hegynek utolsó részére felvinni vonni“.³ Levelében felhossa Janus Pannoniust, aki 18, Paksi Mihályt, aki 12, Kovacsóczy Farkast, aki 12 vagy 15 esztendeig volt külföldön.⁴ Jól tudja, hogy tanulása atyjának nagy áldozatába kerül. Nem kívánja, hogy minden pénzét reáköltse, hiszen még sok testvére van, akiket szintén szüleinek kell felnevelni. Teljes hálával van atyja iránt, akinek „bőkezű voltáról“ többször írt neki Bogáthy Fazekas Miklós. Nem ösmer senkit Erdélyben, akik „ilyen judiciummal, olyan nagy beneficiummal adficiáltak volna fiokat“.⁵ Ha a régi görögök között élt volna, „ilyen szép dicséretes és jó factumát el nem hallgatták volna, hanem örök emlékezetnek adták volna“.⁶ Nem tudjuk, hogy Kornis Farkasnak valóban szándéka volt-e, hogy fiát hazahívja, de most elállott tőle. Úgy látszik Kovacsóczy tanácsára is hallgatott.⁷

Kornis György igen jó fiúnak és testvérnek mutatkozik be leveleiben. Valahányszor alkalma nyílik, mindig valami ajándékkal kedveskedik anyjának, vagy testvéreinek, akik szintén nem feledtek meg távolbaszakadt szerettükről.⁸ Páduából is féltő gondoskodással örködik Heidelbergben maradt öccséről, Miklósról. Nincsen olyan levele, amelyikben hosszasan ne foglalkoznék vele.

¹ 1591. nov. 7. levelében.

² 1592. márc. 13. levelében

³ 1593. ápr. 2. levelében.

⁴ 1591. nov. 7. levelében

⁵ 1592. márc. 13. levelében

⁶ 1591. nov. 7. levelében.

⁷ 1593. ápr. 2. lev.: «Haza nem menésemnek okát helyén emlegethetem és kgd is adhatja, hogy tettszett kgdnek cancellarius uram tanácsa.»

⁸ 1593. ápr. 2. anyjához írott levelében: «Mihály öcsémnek . . . szép könyvet kültem . . . idővel nem is leszzen haszontalan» Szintén neki írott levelében 1593. júl. 25.: «Egy fisi tokot kiltem kgdnek», alább «Mihály öcsémnek kiltem vala Sombori Sándor uramtul egy szép kis könyvet.»

Nagy szomorúsággal hallotta, hogy a „jámbor Casimirus herceg, kinél nagyobb virtusú“ embert nem látott, 1592 jan. 6-án meghalt.¹ Még az ősszel is halála hírért költötték, de azután hallotta, hogy „az saxoniai herceg temetésére ment“.² Azt ajánlotta atyjának, hogy Miklóst adja a „Joannes Bipontinus herceg“ udvarába, aki János Kázmér életében is többször hívta magához.³ Különben az sem lesz a hátrányára, ha az ifjú fejedelem — IV. Frigyes — udvarában marad, mert oly adfectióval volt hozzá . . . hogy talán másnak segítsége nélkül nem szikölködik.⁴ Mégis legjobbnak találná, ha hazahívná atyja és ott valamelyik főúr udvarába adná.⁵

Fivérének állapota azonban nemsokára rosszabbra fordult, amiért leginkább az ifjú fejedelmet okolta, akire amaz a hozzá írt levelében nagyon keservesen panaszkodott. György igen erős szavakkal illeti ezért IV. Frigyes fejedelmet, amikor ezt mondja: „tudván azt, hogy német, azaz embertelen és minden urbanitástól, emberségtől, jóindulattól vacuus“.⁶

Egyáltalában a németeket, akik a „peregrinusok erszényét nagy vectigálnak tartják“,⁷ kockavetésben és ivásban kitérnek, nem nagyon szerette. Öccsét is a sok költéstől és részegségtől intette, „hogy az németek vitusát ne imbibálná“.⁸ Újólág kérte atyját, hogy öccsét „ez közil az nemzetsig közil“ hazavigye, s hogy valaki pártfogója legyen, írt Heidelbergbe egy „emberséges“ jogi doktornak, akinek, valamint testvére levelét is elküldötte haza.⁹ Meddig maradt még Kornis Miklós a pfalzi fejedelem udvarában, nem tudjuk, mert vele csak 1602-ben találkozunk, amikor sógorával *Székely Mózessel* a tömösvári basához futott; a brassói csatában esett el 1603 jul. 17-én.

Ha öccsének sorsa bizonyos mértékben elszomorította, hugának, *Annának Székely Mózessel* való eljegyzésének a híre, amit

¹ 1592. márc. 13. lev.: „Az jámbor Casimirus herceg ez világbul kimult ez esztendőben és huszonhetedik napján temették januáriusnak, holott hatodik napján holt volna meg.“

² 1591. nov. 7. levelében.

³ 1592. márc. 13. levelében.

⁴ U. a levelében.

⁵ U. a levelében.

⁶ 1593. ápr. 2. levele.

⁷ U. a levele.

⁸ 1592. márc. 13. levele.

⁹ 1593. jul. 25. levele.

1593 máj.-ban tudott meg Jakobinus Bernát leveléből, nagy örömmel töltötte el.¹ Leveleinek azon sorai, melyeket e hír hallatára írt, igazi felvilágosodott, fenkölt gondolkozású főnek mutatják be. Ha nem anakronizmus itt e kifejezéssel élni, a szó legnemesebb értelmében demokrata érzéseket árul el abban a korban, amikor azért örül, hogy Isten a hugát olyan embernek rendelte, „kinek tisztessége és becsülete vagyon emberségeért és virtusáért, nem nemzeteért, familiájáért“. Mert „jobb szegényből lött jámbort magához kapcsolni, hogysesem mint régi nemzetség heában való fiát“.²

De nemcsak a családja sorsa iránt érdeklődik leveleiben, hanem a közállapotok iránt is. Hazáját önzetlenül szerette s vágyott, hogy annak szolgálhasson idővel. Élénken érdeklődik a hazai állapotok iránt, s leveleiben több helyen nyilatkozik meg véleménye az akkori viszonyok felett. Mindamellett nem vágyott vezető szerepre, nem készült arra, hogy saját személyét mindenáron előtérbe helyezze.³ Tudta, hogy származásánál fogva kötelességei vannak hazája iránt, amit sokkal jobban tud teljesíteni, ha magát kiműveli. Fenn akarta tartani, sőt ha lehet, emelni akarta családjának azon nimbuszát, melyre atyja emelte. Azon igyekezett, hogy a stemmájától degenerálni ne láttassék. „Ha meg nem ékösíthetjük jobban familiánkat is, az mennyire kgd hozta, de meg nem rútitjuk.“⁴

Bizonyosra vehetjük, hogy e fogadalmának meg is felelt volna, ha korai halála, ami akkor következett be, mikor unokafivérével Rómába készült, hogy tanulmányait ott folytassa, meg nem akadályozza.

Bogáthy Miklós 1592. végén szülei látogatására hazautazott, ahol igen megkedvelte őt a fejedelem gyontatója, a nagy befolyású *Carillo Alfonz* jezsuita és kivitte a fejedelemnél, hogy neki a Ró-

¹ «Hugom felől még az elmúlt májusban Bernhard uram leveléből értetem vala, . . . hogy Isten . . . oly embörnek rendölte (1593. : julius 25. lev.)

² 1593. jul. 25. levele.

³ 1591. nov. 7. lev. : «Azt azért én Istentil bizony soha nem kértem, hogy altiori gradu collocáltassam dignitalis et honoris, csak azon könyörgöttem, hogy jó erkölcscesel, jámborsággal és hasznos tudományyal engedtessek hazamenetelem . . . én ha csak szántó nevem léven, az agriculturat mint egy régi Cato exercealhatom is két vagy három segiddel, ugyanolyan boldognak itilem magam, mint az, ki nagy imperiummal, nagy méltósággal és urasággal vagyon.»

⁴ 1592. márc. 13. lev.

mában való tanulás végett segélyt adjon.¹ Bogáthy 1593 tavaszán visszament Páduába s készült, hogy Rómába menjen s igyekezett Kornis Györgyöt is rábeszélni, hogy vele menjen.² Kornis György sokáig tanakodott, míg végre rászánta magát a Rómába való menetelre. Úgy tervezték, hogy októberben indulnak útnak, a nyarat, mivel Páduában az előadások júliusban bevégeződtek, Sienában töltik, mert „ott szólnak igazabban és legszebben“.

Kornis György azonban nem jutott el Rómába, mert még 1593-ban meghalt, a legnagyobb valószínűség szerint még azelőtt, hogy átmentek volna Sienába. Halálának pontos ideje ismeretlen, de az 1593-ik év mellett szól a Bogáthy Miklós levele Kornis Farkashoz (1595), amelyből megtudjuk, hogy Páduában temették el.³ Nem tudjuk, hogy a mélyen sújtott családja hazahozatta-e, vagy ott nyugszik idegen földben.

Olvasva Kornis György leveleit, látva azt a mélységes ragaszkodást, ami azokból hazájához, egyházához és családjához kitűnik, igazán fájjalhatjuk, hogy nem tudta bebizonyítani, hogy „az székeleknek is vagyon virtusuk“.⁴

¹ Ezt Carillo két leveléből tudjuk, melyeket éppen Bogáthy Miklóstól küldött, az egyik Aquaviva jezsuita generálisnak szól: «Has transmitto per generosum dominum Nicolaum Bogáthy, filium comitis Albensis quem meo consilio, studiorum causa Sermus isthuc mittit, adulescens magnale nobilitatis ac expectationis.» A másik levelét Viller ausztriai provincialisnak küldte. Veress E.: Garillo A. levelezése és iratai. 45. és 47. l.

² Bogáthy Miklós külföldi tanulásáról írott tanulmányomat lásd Erdélyi Múzeum 1907. évf.-ban.

³ Bogáthy Miklós 1595. febr. 10-én írja Kornis Farkasnak: «Ha Páduába viszen Isten, koporsójára is gondot viselhetek az szegény nyavalyás atyám-fiának.»

⁴ 1591. nov. 7-iki levelében.

Professzor Gilman.

(1849—1902.)

Irta: Kiss Sándor.

Gilman Paine Miklós a meadvillei teológiai intézet tanára volt. Az amerikai teológiai akadémiák között a meadvillei volt az első, amely a szociológiai tanszéket önállóan szervezte. E tanszéknek első tulajdonosa Professzor Gilman volt.

A Harvard Divinity Schoolban végzett 1871-ben. Nehány évig unitárius lelkész volt. Aztán Antioch College-ban lett tanár. Mint ilyen lett a Literary World szerkesztője. Majd önállóan indítja meg a New-World című teológiai, ethikai és szociológiai folyóiratot, amelyet hazájában elsőrendű folyóirattá tett. Tizenhetedik szolgálati évében 1895-ben hívták meg a meadvillei teológiai intézetbe a szociológiai tanszék tanárának. Mint ilyen az intézet színvonalát szakmunkásságával azután is emelte.

Professzor Gilman a szakmáját művelte s tárgyának szakirodalmát értékes művekkel gazdagította. „Profit Sharing“ (1889) című munkája a haszon megosztásának helyes módjait jelöli meg a munkás és a munkaadó között. „Laws of daily conduct“ (a mindennapi magatartás törvényei) című munkája pályadíjat nyert, mint közintézetekben a felekezetenélküli erkölcsstan tankönyve. „Socialism and the American Spirit“ (Szocializmus és az amerikai szellem) című művében arra a meggyőződésre jut, hogy a szocialista szervezkedésnek Amerikában nem nagy jövője van, mert az amerikai szellem maga is szocialisztikus, s a szakszervezkedésnek pressziói nélkül is az államférfiak helyes szociális szellemben alkotnak törvényeket. „Methods of industrial peace“ (Az ipari béke fenntartásának módjai) szintén a munkás és a munkaadó között

előálló ellentétek békés kiegyenlítésével foglalkozik, illetve arra jelöl ki módokat. E munkája német nyelven megjelenve a berlini könyvpiacra annak idején a szociológusok figyelmét is magára vonta. Egy etikai mű készítése közben ragadta ki kezéből a tollat a Gondviselés. A meadvillei intézet által kiadott kötetben találjuk „Intellectual virtue“ című dolgozatát. Ebben monja: „kötelességünk, hogy legyen egészséges értelmünk és azt erkölcsösen használjuk“. Tudomány és filozófia egyik abban, amennyiben egyaránt bizonyítják, hogy társadalmi életünknek e földön legfontosabb igazsága az erkölcsi evolúció.

Talán utolsó dolgozata, ami a nyilvánosság előtt megjelent, 1911 május 23-án tartott előadása „Socialismus“ címen. Az unitáriusokat a szociális reform iránt való érdeklődés mindig jellemezte. Ez érdeklődés tehát hisztériának nem tekinthető. Amint vallási dolgokban hittünk, az ésszerűségben, úgy szociális reformok terén is az ésszerűség vezetett — mondja. Majd ilyen szellemben folytatja: Olyan világban élünk mi, ahol a termelési eszköz, a tőke, magántulajdon. A szocialisták arra hívnak bennünket, hogy tegyük a tőkét köztulajdonná. Ne legyen verseny, hanem legyen csupán kollektív tőke. Ez eszmét képviselő modern szocialista kétségtelesen szigorú bírálója mai társadalmi berendezkedésünknek. E dolgozatát így fejezi be: „Individualizmus csupán egy iránynak a neve életünkben. Mikor az óra jelszava ez: *Együttesen*, akkor mindnyájan szocialisták vagyunk. Mikor az egyes lélek van felhíva, hogy a legjobbat cselekedje, akkor meg mindnyájan individualisták vagyunk. Józan pszichológusaink azt mondják, hogy a társadalom éppen olyan valótlan, mint az egyén. Mindkettő egy valóságnak, az emberi életnek egy-egy oldala. Ne részleges elvekről vitatkozzunk, hanem egyesüljünk egy együttes életben. Ennek szüksége van teljes erőnkre úgy vagyoniilag, mint szellemileg. A helyes út, a természetes fejlődés útja, amelyet többnyire követünk most is. Tegyük erkölcsössé a gazdagot, hogy méltányos adózással és nemes adományokkal növelje a közvagyonot. Tegyük erkölcsössé a szegényt, hogy megszabadulva a vagyon imádásától, teljesebb együttműködésre serkentsük. Óvjuk a szabadságot s növeljük a testvériséget. Többet az emberies érdekekből, többet a testvéries érzésekből s többet a kölcsönös megértésből! Így elérjük és gyakoroljuk a tartós individualizmust és az állandó szocializmust, amelyek a társas embernek csupán két nézőpontját teszik“.

A szociális reformok terén jelszava ez volt: „Animated moderation“. E címen folyóiratában igen szép dolgozatot írt.

Társadalmi reform terén két hibás módszert említ fel e dolgozatában. Egyik a szentimentalizmus, másik a dogmatizmus módszere. Szűk látókör, hiányos rokonszenv, szélsőséges ellenszenv, a magasabb állapotokhoz való fokozatos fejlődés figyelmen kívül hagyása. Ezek jellemzik a szentimentalizmust. Szentírási helyek könyörtelen alkalmazása a társadalmi kérdésekre. Ez a dogmatizmus. A jótékonyosságra azt mondja: az embereket nem adományokkal kell elsősorban segíteni, hanem arra kell segíteni, hogy magukon segíteni tudjanak. Az „animated moderation“ emberének első kötelessége nem javítani, hanem megérteni a világot, amelyben élni kell. „Bizodalmunkat a haladás kitartó szolgálóiba kell helyeznünk. A nevelés, tudomány, művészet, feltalálás szolgálóiba, az emberi szívességbe és nemes erkölcsi jellembé. A gyakorlatban, filozófiában, politikában a lelkes mérsékletnek van jövője. A felettünk mindig terelő nagy szellem az: az örökkévaló értelem. Állandó összeesküvésben ez égi hatalommal, keresztényi sorban dolgozni, segítenek arra, hogy rövid, de hasznos napjaink után ez emberi világot kissé erősebbnek és szebbnek hagyhatjuk hátra, mint amilyenek találtuk.“

Professzor Gilman munkái a párisi kiállításon 1900-ban, és Szt.-Luisban szintén a kiállításon 1904-ben aranyérmeket és nagy dícséretet nyertek.

Munkáiban, előadásában igen sok értékes és a Gilman egyéniségét jellemző mondást és gondolatot találunk. Ezek nem mindig eredetiek, hanem akárhány másoktól átvett és teljesen magáévá tett mondása.

Jellemmel birni annyit tesz, mint hatalommal birni önelhatározásunk felett.

Szokásokból épül fel a jellem.

Nem lehetünk mindnyájan hősök, de mindnyájan birhatunk kellemes szokásokkal.

Az erények az akarat szokásai s megtartásaik arra munkálnak, hogy az egyéni és a kollektív jólétet előmozdítsák.

Lehetséges erkölcs vallás nélkül és vallás erkölcs nélkül.

Igazság a valóság hűségese bemutatása emberi szavakban.

Legszentebb dolog saját értelmű integritása.

A művészet bizonyos tekintetben előkészítő az erkölcsre.

A szabadság abban áll, hogy mindenki olyan jó lehet, amilyen akar.

Az erkölcsi törvény követelményeinek mindaddig nem tettünk eleget, amíg nem vagyunk mindenkivel szemben kellemesek.

Nem igazi kritika az, amelyben nincs megbecsülés.

Akik dolgoznak, azok azt tartják, hogy érdemes élni. A restek többnyire ellenkezőleg vélekednek.

A lelkésznek ha nem tudós, ha szakdolgokkal nem foglalkozik is, de feltétlenül gentlemannek kell lennie.

A lelkész, gazdasági kérdése nem az, hogy miként produkáljon pénzt, hanem az, hogy miként éljen meg jövedelméből.

A jelzők a mondatban arra valók, hogy az értelmet elhomályosítsák. Mielőtt egy dolgozatot megbírálnál, töröld ki az összes jelzőket belőle.

Nem tudod, hogy életed mit ad hozzá a te felebarátod hitéhez — mondja Emerson. Ha ez fontos minden ember életére vonatkozólag, a tanáréra fokozottan az. Fontos dolog, hogy mit tanult a tanár és hogyan. Fontos dolog, hogy mit tesz a köz- vagy a magánéletben, de legfontosabb az, hogy kicsoda ő, mint ember. Ez az, ami rányomja bélyegét az ifjú lelkekre. Ez határozza meg, hogy úgy él-e ő az általa nevelt generációban, mint egy megközelíthetetlen szaktudós, kérlelhetetlenül igazságos kritikus, szigorú erkölcsbíró, vagy pedig mint állandóan ható benső lelki és szellemi erőforrás, akinek egyénisége mindig egy kellemes emlékekkel párosult benső ujjászületés okozója.

Gilman nem tartozott külsőleg a nagyon sokat ígérő egyéniségek közé. Megvolt szellemi téren is e sajátsága. Csak aki hallotta őt a vitatkozás hevében, előadása közben fölhevülten, a szószéken s volt alkalma közel jutni hozzá a magánéletben, az érezhette magnetikus egyéniségének erősítő hatását. Szakmunkásságában magas erkölcsi nézőpont, tiszta egészséges látás, széleskörben mozgó ismeretanyag jellemezték. Előadása minden kitérőtől mentes, egyszerű, szorosan tárgyhoz tartozó, rendszeres és világos. Az emberi jólét legkomplicáltabb kérdéseivel foglalkozott. A gyors általánosítás, erős elítélés és dicséret ezen a téren szokásos. Ő előadásaiban mindig a józanság és óvatosság szellemét képviselte.

Tudós és író létére szerette a társaságot. Véleményét azon-

ban a személyes szimpátiától vagy antipátiától mindig függetlenül alkotta meg. A legközelebbi körben, kartársai és polgártársai között is tisztelet vette körül. Temetésén egyik kartársa kedves költeményét olvasta föl: „Qui laborat, orat“. Ez a mondás élete jelszavának is tekinthető. Akarata szerint holttestét a pittsburgi krematóriumba vitték, ahol a rövid szertartást két lelkész végezte, kik mint barátok az életben is közel állottak hozzá.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1911/912. iskolai évről. Szerkesztette: *Dr. Gál Kelemen*, igazgató; a theologia részét *Csifő Salamon*, dékán.

Nem tudom, hogy más érez-e valamit, de én mindig kíváncsian várom kolozsvári kollégiumunk értesítőjét. Amikor kézhez kapom, mohósággal olvasom adatait s aztán mindig jóleső megnyugvással teszem le. Ha ennek okát keresem, erre csak azzal felelhetek, hogy ez az érték és érdek tényezők hatása.

Minden értesítő lényegében az illető intézet állapotának, évi munkásságának tükré, azonban amint sok rossz tükrő, azonképpen sok homályos értesítő is van s nagy tévedés volna az értesítőből az intézetre mindig feltétlen ítéletet és következtetéseket vonni le. Ha a stílus az ember, az értesítő bizonyára az igazgató s így már az igazgatón át is sokszor megváltozhatik egy intézet valóságos képe. Tanulmányozva az értesítők tömkelegét, mennyi furcsaságot láthatunk azokban, ha tudunk olvasni. Nietzsche szavaival élve, némelykor: „megzavarják a vizet, hogy mélynek lássék.“ Máskor úgy tetszik, mintha a magyar szabadság csak a dicsekvés terére szorult volna. Egy helyt meghuzódnak szerényen az elhallgatások, máshelyt a gyönyörű ruhát öltött elferdítések díszlegnek. Sokszor az embernek el kellene pirulnia, ha élőszóval akarna megmondani valamit, de írásban könnyű hizelegni, kedveskedni s mindez csak azért, mert az emberek a nyers igazságot nem szeretik. Elismerjük, hogy a hajlíthatatlan igazságok nem a mindennapi használatra valók, de a becsületes logika ezek előtt szemet nem hunyhat. Mindezeket csak az értékkülönbség megállapításáért jelzem, azért, hogy elmondhassam, kolozsvári értesítőnk nem ilyen fajtából való, hanem tiszta, áttekinthető munka, mind tartalmában, mind szavakban ki nem fejezett törekvéseiben.

Az értesítő a tanári beiktatással kezdődik s igazolja, hogy protestánsoknak ez a hagyományos szokása nem hiábavaló, mert értékes

gondolatokat termel, vagy legalább a régieket új formába öltözteti. Az ünnepségen *Vári Albert* egészen alkalomszerű, szép imája és *Gál Jenő* tartalmas elnöki megnyitója után *Varga Béla* tartotta meg székfoglaló értekezését: „Az intuicionizmus, mint divatfilozófia“ címen, amely alapos filozófiai készültségről tanuskodik. Örvendek, hogy ezt az igazán kiváló értekezést nem felolvasásakor ismertem meg, mert az tárgyánál és tartalmánál fogva sok helyen nagyobb figyelmet kíván. Elég világosan igyekszik megmagyarázni az intuíció jelentését. Ismerteti a különböző meghatározásokat, de e kérdésben is Böhm Károly kitűnő tanítványának mutatkozik s a Böhm munkái alapján határozza meg az intuíciót. A metafizikát is Böhm szerint értelmezi, mindemellett önállósága is több helyen megnyilvánul. Az élet értékéről mondottakat azonban csak részben helyeselhetjük s nem tartjuk elfogadhatónak a görög értékelésnek illetően beállítást sem a modern értékelés kultúraellenes voltának igazolására. E mélyen járó értekezés után a fiatal szerzőtől még joggal sokat várhatunk. Csak tartsa mindig szemei eiőtt befejező szavait, hogy a filozófiának az élettől elszakadnia nem szabad s csak addig emelkedjék, amíg a földet is látja, mert így aztán sohasem beszélhetünk az élet abszolút értéktelenségéről.

Sándor János értekezése más mezőn mozog. Könnyebb fajsúlyú már a tárgy természeténél fogva is, de azért tételét ő is tudományos alapon és világosan tárgyalja. Ismeri a kérdés irodalmát, bárha azt egészen nem is öleli fel. Tévedésből kerülhetett bele az ilyen állítás: „Az ének és zene felrissítő erejét legelőször az angolok fedezték fel.“ Ismerték ezt már a görögök s Pythagoras tudományosan is fejtegette.

Örömmel jegyezzük meg itt, hogy a rendes ének-zene tanítói állás szervezésével a főgimnáziumban a művészeti nevelés kérdésének egy fejezete lezáródott. Most már bizton reméljük a cél elérését, az ifjuság lelki világának harmonikusabbá tételét.

Az üdvözlő beszédek között a dr. *Gál Kelemené* az első. Megszoktuk már, hogy ő mindig aktuális és mindig tartalmas. Értékes szavakkal jellemzi az általános pedagógiai helyzetet s a beiktatottaknak, feladatuk lényegét, tárgykörüket teljesen ismerően jelöli meg. Különösen jól esett nekem ebben a beszédben az, hogy dr. *Gál Kelemen* tudományos meggyőződése mellett kifejezetten is helyét juttat az érzelemnek; az ész mellől — egyedül helyesen — a szívet sem hagyta el.

Dr. Boros György kedvesen állítja oda a fiatal tanároknak programmul a szülőket. Mindkettő követésre méltó programm.

Csifó Salamon az észről és kedélyről tartalmasan elmélkedve, a kettőnek együttes törekvésében találja meg az élet szükségés harmóniáját.

Csifó Salamonnak: „A haladás szelleme“ című értekezése következik, melyet a theol. intézet megnyitó ünnepén olvasott fel. Nagyon érdekes tétel s éppen ezért nem mulaszrhatom el, hogy amennyire e keret engedi — néhány megjegyzést ne tegyek. Igaz, hogy a történelmi logika állít fel törvényszerűségeket, de ezek használatával óvatosan kell bánnunk.

A pápaság hatalmának elkövetkezendő megdőlését például nem vonnám le törvényszerűség gyanánt, mert a pápának nagy hatalmát már a reformáció megdöntötte, amely középkori erejében feltámadni többé sohasem fog.

Szeretném magamnak történelmi tényekkel igazolni azon állítását is, hogy Magyarországnak Ausztriába való be nem olvadását: „a protestántizmus hiúsította meg mindezideig.“

Ép oly kevésbé tartom szerencsésnek protestáns részről az ilyen állítás emlegetését: „A bírálatra, a tárgyilagos kritikára alig van idő“, mert gondolatom szerint a protestántizm usnak egyedüli ereje s életének létjogosultsága kizárólag a tárgyilagos kritikában van. Úgy fogom fel ugyanis, hogy a hitújítás nem egyéb, mint *visszatérés* a látszattól a valódi Krisztushoz, az evangélium objektív kritikái szövegéhez, amely jelenség időnként mindig meg fog újulni, valahányszor az egyház eltér az igaztól és az őszintétől és így természetesen ennek a törvényszerűségnek a protestántizmus s maga az unitarizmus is alá van vetve. Mindezeket csak a történelmi felfogás különbségéért jeleztem.

Ez értékes dolgozatnak a végén van a legérdekesebb része. „Elvitathatatlan tény, hogy a vallás terén mi képviseljük az előhaladás szellemét.“ „Nagy és fontos feladat vár tehát ránk.“ Az elsőt annyit hangoztatjuk, hogy igaz voltát el is hittük, igaz a második állítás is s most már nagy érdeklődéssel vártam a feladat lényegének megjelölését, de őszinte sajnálatomra itt a dolgozat bevégeződik. S mégis igen nagy érdeme e dolgozatnak a haladás szellemének az unitáriusokhoz való levezetése s e kérdés nyílt feltevése. Hiszem, hogy sok gondolkodó unitárius tépelődött már ilyenforma kérdések felett, de azt is hiszem, hogy még szubjektivitását kielégítő választ sem kapott. És hiába, ez a mi legnagyobb kérdőjelünk s éppen ezért a legnagyobb unitáriusnak azt az embert tartanók, aki erre a kérdésre elfogadható feleletet tudna adni, mert nem elég csak hinnünk eszméink győzedel-

mében, nem elég csak hinnünk, hogy mi vagyunk az előhaladás szellemének képviselői, nem elég hírdetnünk, hogy miénk a jövő s még az sem érne semmit, ha mindezeket más mondaná rólunk, hanem egyedül csak az lehet értékes, ha azoknak eljövételén munkálkodunk. Hogyan történjék és mi legyen ez a munka, ez a jelen legnagyobb kérdése.

Ezért kérem e helyen tisztelettel *Csifó Salamon* dékán urat, hogy nagyérdékű dolgozatát sziveskedjék a következő értesítőben tovább folytatni.

A theologiai intézet közigazgatási szervezetében nincs változás. A tanári testületből *Péterfi Dénes* lelkész-tanár, aki egyházunknak egyik legmélyebben szántó munkása, nyugalomba vonult. Őszinte szívvel sajnáljuk eltávozását, mert helyét jóideig pótolhatatlannak tartjuk. Nyugalomba vonult *Iszlai Márton* is, aki egyházi zenénk művelésében szerzett nagy érdemeket. Helyét *Sándor János* foglalta el. A theologusoknak a német nyelvet ez évben is dr. *Barabás Ábel* főgimn. tanár tanította. A hallgatók száma év elején 20, év végére 16 volt, amely a múlt évihez képest szaporodás.

A theologusok az önképzésben és önmívelésben nagy szorgalmat és buzgóságot tanusítottak.

A jótékonyság ez évben is meghozta áldozatait. *Sharpe Emilia* kisasszony egy új külföldi, tanulmányi ösztöndíjat létesített. Néhai *Tibáld József* és neje *Petke Vilma* 4000 K-ás alapítványt tettek. Ezekon kívül több apróbb segélyezés történt. A papnövendékek összesen 5336 K 14 f. javadalmazásban részesültek.

A főgimnáziumnál dr. *Varga Béla* r. tanárrá, *Sándor János* r. ének- és zenetanítónak választották. Helyettes tanárokkul dr. *Borbély István* és *Koncz Rudolf* alkalmaztattak.

A Berde tanári jutalmat az 1910—11. isk. évre *Pálfi Márton* tanár kapta.

Öröndetes jelenség, hogy a vallás- és közokt. miniszter úr a felekezeti tanárokat a fizetésrendezésnél az állami tanárokkal egyenlő elbánásban részesítette. Itt jegyezzük fel örömmel azt is, hogy *Régeni Áron* tanítónak érdemei elismerésül a vallás- és közokt. miniszter úr 200 K személyi pótlékot engedélyezett.

A tanárok nagyarányú és értékes irodalmi munkásságot fejtettek ki. Látszik, hogy nem a címek nagyszámú felsorolásáért dolgoztak.

Az oktatás az állami tanterv szerint történt. A vallás-erkölcsi, fegyelmi és egészségi állapotok kielégítő eredményt tüntetnek fel. A

hazafias érzés ápolására is kiváló gondot fordítottak. Alapítványokat tettek: 1. Főtiszt. *Ferencz József* és neje *Gyergyai Anna* alapítvány gyarapítása 500 K. 2. Az 1874-ben végzett osztálytársak 1027 K 75 f. 3. *Bölöni egyházközség* 1000 K. 4. Gr. *Wass Albertné* 500 K. 5. *Tibáld József* és neje *Petke Vilma* 4000 K. Több kisebb alapítvány és adomány.

Nagyobb tanulmányi kirándulást is rendeztek Dalmáciába, amely, a beszámoló eleven útleírásából ítélve, nagyon tanulságos lehetett.

A Kriza-Önképzőkör a Kriza-szobor javára szépen sikerült emlékünnepeplyt rendezett s *Pálfi Márton* gondos vezetése mellett egyebekben is derekasan munkálkodott.

A könyvtár összes gyarapodása 786 mű 985 kötetben, 45 folyóirat, 110 Isk. Értesítő. A gyarapodás nagy részét a tordai gimnázium könyvtárából bekerült munkák teszik. A mult évi könyvtári gyarapodás még nagyobb volt. Ilyen nagy arányú gyarapodás mellett minden bibliografiai nagyképzüsködés mellett is előbb-utóbb szükségessé válik a kiválasztás.

A szertárak is megfelelő módon gyarapodtak. Az évi átalány 1400 K volt. Ezenkívül egy vetítő készülék második részletéül 1000 K, hangszerek beszerzésére 500 K utalványoztatott. Hol állunk mi ezekhez képest?!

Tanulságos adatokkal szolgál a statisztika. Felvétellett 351, osztályvizsgálatot tett 339 tanuló. Ebből 210 unitárius, a mult évben 196. Örvendetes az unitárius tanulók szám szerinti emelkedése, aminek főokát a tordai alapok bevitelében találjuk. Még nagyobb is lehetne az unitárius tanulók száma egy olyan intézetben, ahol 19,228 K 70 f. konviktusi kedvezmény adható s ahol a segélyezések főösszege 28,529 K 79 f.-t tesz ki.

A tanulók magaviselete általában jó; kevésbbé szabályszerűt csak egy I. o. tanuló kapott. Sok az igazolatlan óra, összesen 152, aminek épen fele az I. o.-ra esik. Elégtelen osztályzatot a tanulóknak 18·29-⁰/₀ kapott. Nem sok, de elég. Kevés a jeles osztályzatú, összesen 5·61⁰/₀. Több az alsó osztályokban, mint a felsőkben. A VII. o.-ban egy tanulóknak sincs jeles osztályzata.

Eredményesen vett részt az ifjúság a Kolozsvárt tartott kerületi tornaversenyen. Országosan elismerik, hogy az összes tornaversenyek között a kolozsvári volt a legkörültekintőbben rendezve s ebből is elismerés háramlik kolozsvári gimnáziumunkra s különösen azokra, akik a rendezés nagy munkájában résztvettek.

A tanulók a következő rendkívüli tárgyakat tanulták: 1. egészségtan, 2. angol, 3. kézimunka, 4. ének, 5. műének, 6. szabadkézi rajz, 7. gyorsírás, 8. vívás, 9. zene, 10. céllövés. E tételnél egy sajnálatos jelenségre kell rámutatnom. Minden intézetnek arra kell törekednie, hogy az összes rendkívüli tárgyakat ingyen tanítsák, hogy azoknak tanulásából a szegény fiúk se legyenek kizárva. Ez a mi intézeteinknél, ahol annyi szegény székely tanuló van, kétszeresen indokolt. Sajnos, erre vonatkozóan a fontosabb rendeletek között csak ezeket látom: 1. Kézimunkaterem pótlólagos felszerelésére 556·84 K és 2. Kézimunka tanításáért 480 K utaltatott ki, de hiába kerestem, hogy mennyi utaltatott ki a szabadkézi rajz és a gyorsírás tanításáért, mert azt sehol sem találtam. Erre megfelel aztán a szomorú statisztika; amíg t. i. kézimunkát 65-en tanultak, szabadkézi rajzot csak 23-an, gyorsírást 12-en.

Panaszkodnak mindenfelé a gimnázium intellektuális rendszere miatt s tért kívánnak a művészeti tárgyaknak is. Panaszkodnak, hogy a művészet iránti fogékonyság alig észlelhető, hogy a közszellem sem kedvez a művészeteknek. Zajos az ország a művészeti nevelés fontosságáról írott cikkektől s tanítják a szabadkézi rajzot, a művészeti nevelés *abc*-jét a középiskolában, pénzért. És fájdalom, így van ez az ország legtöbb gimnáziumában.

Természetes, hogy a tanárok köteles óraszámukon fölül ingyen taníthatják s épen ezért mindenütt a fenntartó hatóságoknak kellene gondoskodniuk arról, hogy külön díjazzák a szabadkézi rajzórákat, a gimnáziumi tanításnak ezt a nagyfontosságú, de elhanyagolt, mellőzött tárgyát. Ha az új tanterv továbbra is mostohán bánik a rajzzal, az egyház ebben is nem köteles követni, hanem csekély áldozattal mindenkire kötelezővé kellene tennie a szabadkézi rajz tanulását, mert ennek a tudása nélkül a művészet helyes értékeléséről beszélni sem lehet.

A kézimunkát több új típusú iskola bevezette, de túlértékelnünk nem szabad. Készséggel elismerjük, hogy hasznos szórakozás, de sem nevelői, sem praktikus haszna nem olyan nagy, hogy megérdemelné belőle luxus tudományt csinálni, pedig ezt minden iskola háztartásában mindaddig annak tartom, amíg a gimnáziumokban a szabadkézi rajzot és a gyorsírást pénzért tanítják.

A kézimunka tudás divat volt a XVIII. sz. elején, amikor még a királyok és fejedelmek is megtanultak egy-egy mesterséget az időtöltésért s lehet, hogy valamikor újra divat lesz, de az élet azt mutatja, hogy ma még akik tudnak, azok is másféle, még ennél is nemesebb

vagy kedvesebb szórakozást keresnek. Az pedig, hogy a kézimunka a szociális együttérzést erősíti s a munka megbecsülését kifejleszti, ez is olyan elfogadott ellenvetés, amit könnyen meg is lehet cáfolni. Amiért én tudom, hogy egy díszes műtárgy elkészítése milyen nagy nehézséggel jár, ebből semmiképen sem következhetik az, hogy annak előállítóját sokra becsüljem, vagy vele barátkozzam, ha arra másképen szellemileg és egyénileg nem érdemes. Vagy fordítva, a tisztességes asztalosmestert azért meg tudom becsülni, együttérezhetek vele, amiért esztergályozni nem tudok.

Annak az ifjúságnak, melynek nagy része a földműves, földbirtokos és kisiparos osztályból kerül ki, annak van fogalma a kézimunkáról s meg tudja azt becsülni, amit igazol azzal is, hogy nagy szeretettel tódul az iskolákba.

Röviden összefoglalva, először tanítsuk meg ifjainkat rajzolni, mert csak így tudhatnak aztán szép kézimunkákat készíteni, csak így lesznek képesek öntudatosan gyönyörködni a szép munkában. Ha megtanulta egy ifjúság, egy nép, egy nemzet, hogy mi a nép, akkor ebből szükségképen következik annak megbecsülése és megvalósítása s következik önként a népen és népért élni tudás magasztos elve, melyet már a görög világ megvalósított.

Végül nem hagyhatom megemlítés nélkül a gimnázium igazgatójának azt az igazán humánus és szociális érzékről tanuskodó munkáját sem, hogy az egyházi és iskolai szolgák fizetésének méltányos rendezéséről gondoskodott s a szolgák részére alapítandó nyugdíjintézet tervezetét elkészítette.

Ha most a gimnáziumról s egész működéséről egy általános, összefoglaló képet akarok adni, úgy találok, hogy kolozsvári főgimnáziumunk egy darab élő, lüktető modernizmus, amely, mint az egész európai élő pedagógia állandó forrongásban van s ethikai, didaktikai, pedagógiai, szociális szempontból mindent megfigyel, kellően értékeli s megvalósítani törekszik. Ezért bátran kimondhatjuk, hogy ez a féltett büszkeségünk nemcsak fejlődik, hanem halad is. Halad a modern eszme-áramlatokkal párhuzamosan s hogy ezt megteheti abban egyházi főhatóságunk áldozatkészségén s a tanári kar munkásságán kívül igen nagy része van az intézet vezetőjének, *Dr. Gál Kelemennek*, aki folyton figyelve a fejlődés mozzanatait telítve van pedagógiai eszmékkel, nemes idealizmussal, férfias munkaerővel és jól ismerve a korszellem fokozottabb követelményeit, míg egyfelől tollal számottevően munkálkodik a fölvetett irányeszmék tisztázásán s résztvesz az új értékek

megállapításában, másfelől a tisztult módszertani elvek felhasználásával gyakorlatilag is mindent megtesz a szent célért, az ifjúság nevelői oktatásáért.

Szentmártoni Kálmán.

A székelykeresztúri államilag segélyezett VI. osztályú unitárius gimnázium értesítője az 1911—12. isk. évről. Szerkesztette Pap Mózes igazgató. Székelykeresztúr, 1912. A lefolyt iskolai év fontosabb mozzanatait a gondosan összeállított értesítő alapján a következőkben ismertetjük:

Gombos Sámuel nyug. tanár megvált 42 évig buzgón és odaadó hűséggel viselt pénztárnoki állásától; helyét dr. Szolga Ferenc tanár foglalta el. A *felügyelő gondnoki kar* minden tagját megérdemelt kitüntetés érte; dr. Jankovich Pált felettes hatósága orvosi tanácsos círrmel tüntette ki; Dániel Lajos öfelségétől bárói rangot nyert és dr. Kozma Endre közjegyző a kiskunfélegyházai közjegyzőségbe neveztetett ki.

60 tanulóból álló csoport 3 tanár vezetése mellett Szováta, Parajd és Korond vidékére *rándult ki*. A kirándulás leírása olvasható az értesítőben dr. Szolga Ferencről.

Az intézet vagyona *új alapítványokkal* jelentékenyen gyarapodott. Néhai Tibáld József és neje Petke Vilma alapítványa 8000 K. dr. Kozma Endre felügyelő-gondnok 200 K konviktusi alapítványt tett, özv. Vitályos Albertné férje emlékére 100 K-t, a helybeli önszegélyző népbank néhai jogtanácsosa emlékéért Borbát Dániel-alap címén 100 K-val örököltette meg. Geréb Márton nyug. ref. főgimn. tanár 259 drbból álló könyvtárát az intézetnek adományozta.

Jelentékeny előhaladásról számol be az értesítő *az építkezés* ügyében. A Papp János-féle telek megvételét a főhatóság 1911. júl. 5-én egyhangúlag határozta el. A telek területe 3 hold 1487 □-öl. Megvan ezzel lehetősége annak, hogy egy minden tekintetben megfelelő épület emelkedjék. Az új telken való építésre javaslat kidolgozására egy bizottság küldetett ki, amely okt. 7. ült össze. Megállapította az emelendő intézet helyiségeit, azok méreteit és elhelyezését. Az őszi főtanács a telekvásárt örömmel vette tudomásul s megbizta a képviselő tanácsot, hogy szemelőtt tartva a rendelkezésre álló 358700 K összeget, készíttessen tervrajzot és költségvetést. Ez elkészülvén a bizottság még 1911. őszén ülést tartott s a két terv közül az olcsóbbat (430000 K) ajánlta elfogadásra. 1912 ápr.-ban az egyházi képviselőtanács a még hiányzó költségek fedezésére a közoktatási minisztertől újabb 180000

K-t kért, amely összegből a miniszter dicséretre és elismerésre méltó gyors intézkedéssel 112000 K-t kilátásba is helyezett. Az ügy most a miniszter úr előtt fekszik, hogy a tervrajzokat szakszerűen bírálja felül. Ha ez megtörténik, akkor az építkezés tényleges megkezdésének semmi sem fog újtjában állani. S kívánatos is, hogy ez az ügy minél hamarább megoldassék.

Az igazgatóság helyesen hangsúlyozza, hogy a helyi körülmények között hasonló fontosságú a konviktus létesítése is.

A tanári testület 12 tagból állott. *Vizsgálatot tett* összesen 198 nyilvános, 2 magántanuló. *Vallásra nézve*: 104 unitárius, 32 ref., 15 r. kath., 21 g. kel., 4 g.-kath., 12 ág. ev., 12 izr. Feltűnő, hogy a vizsgálatot tett I. o. tanulók közül az év végén 12 éves volt 16, 13 éves 12 és 14 éves 2. *Magaviseletből* jó volt 176, szabályszerű 23. Ez adatokban tévedésnek kell lenni, mert csak 198 nyilv. tanuló tett vizsgát, ez a két szám 199-et tesz ki. *Előmenetelre* nézve minden tárgyból jeles 11 (5·5%), legalább jó 28 (14%), legalább elégséges 109 (54·5%), elégtelen 52 (26%). Kívánatos volna, ha a tanulmányi eredményt és a magaviseletet az értesítő %-okban is kifejezné. Az elégtelenek százaléka az 1910. évi országos átlagot (19·76%) jelentékenyen meghaladja. Ha a tanulmányi eredményt csak ebből az egy adatból ítélnők meg, akkor azt nem mondhatnók megnyugtatónak.

A különböző címeken kiosztott *öszföndíjak, segélyek és jutalmak* a 7000 K-t meghaladják.

A gimn. *könyvtára* 282 kötettel gyarapodott 390 darabban 516 K 90 f. értékben. Céltudatos és tervszerű fejlesztésben részesült a természetrajzi szertár (327 K értékben), mely ajándékokkal is mintegy 90 K értékben gyarapodott, továbbá a rajzszertár és a pénz-, érem- és régiséggyűjtemény, amely rendezés alatt van.

Az internátus fentartására és új tárgyak beszerzésére 2294 K-t fordítottak s így igyekeztek a már alig tűrhető állapotokat addig is, míg az építés e kérdést is megoldja, elviselhetővé tenni. A tisztaságra való éber felügyeletnek köszönhető nagy részben, hogy az egészségi állapot általában jó volt.

Az értesítőt egy tartalmas tanulmány nyitja meg „*Olaszországi útam emlékei*“ címen az igazgatótól, mely nagy részletességgel számol be a tanulmányi úton szerzett tapasztalatokról; egy lelkeshangú emlékezés meg a intézet jóltevője, Tibáld József unitárius lelkész emlékezetét dicsőíti.

Dr. Zsilinszky Mihály: Mégegyszer a kath. autonomiáról és a papi vagyonról. Történelmi tanulmány Budapest, 1912. 37. l. Ez a kis tanulmány felelet kíván lenni dr. *Dudek János* „*A katolikus autonomia függő kérdései*“ c. munkájára, mely a többek között azt iparkodik bizonyítani, hogy „a kath. egyházi vagyon nem az állam javaiból keletkezett“. Ezzel szemben Zsilinszky történelmi adatokkal bizonyítja, hogy a kath. egyház élvezetében levő vagyon tekintélyesebb része kétségtelenül állami vagyon; csak kisebb része kegyes hívek adománya. Mind az államnak, mind a kath. egyháznak közös érdeke, hogy a vagyon e különböző eredetének ténye megállapíttassék, e szerint a fennálló törvények alapján az ügy rendeztessék s véglegesen megoldassék. Mert amilyen igazságtalan volna a vagyonrablás, ép oly jogtalan a meg nem szolgált vagyonhoz való ragaszkodás. Az egyházi vagyon jogi természetét azok a célok és feladatok határozzák meg, melyeknek megvalósítására a régi magyar királyok adományozták. A papság e vagyont századokon át végzett állami és politikai, kormányzati és igazságszolgáltatási munkája díjában kapta. Minthogy azonban az állami élet fejlődésével e munkák az állam teendői közé mentek át, ezeket a szolgálatokat és kötelességeket a papság többé nem teljesíti s ennél fogva azok díja sem illetheti őt. Elismerték ezt már kath. főpapok is, mint *Ipolyi Arnold*, *Horváth Mihály* s napjainkban *Prohászka Ottokár*, aki e vagyonról így nyilatkozik: „Azt a kulturális munkát, melyet hajdanában kizárólag az egyház végezett s azt a hatalmat, melyet ezen a réven a papság képviselt, ma már a polgári állam igényli magának. Még pedig teljes joggal, mivel azon funkciókat, melyeket hajdan az egyház végezett, ma már a polgári elem végezi. Sem a honvédelem, sem a nemzeti kultúra fejlesztése nem az egyház kiváltsága és kötelessége, mint volt hajdan. Ebből önként következik, hogy az ezen munka fejében nyert vagyon és birtok sem képezheti az egyház kizárólagos tulajdonát.“

E kérdéseket fejtegeti az illusztris szerző alapos történelmi ismeretekkel, kellő tárgyilagossággal s napjaink kulturpolitikájába is bepillantó éles látással. Azt a fájdalmas hangot pedig, mely e derék tanulmány végén a protestánsok felé hangzik, meg kellene szívlelniök mindazoknak, akiket illet.

g. k.

KÜLÖNFÉLÉK.

Wundt a katolicizmusról és protestantizmusról. A „Christliche Welt“ egy tartalmas értekezése alapján, Wundtnak, a híres lipcsei filozófusnak, a jelen különböző vallási irányára vonatkozó nézeteit ismertetjük.

A kereszténység fejlődése nem egyenesen emelkedő vonalban történik, mert a legmagasabb formákkal egyidejűleg a legalacsonyabbakkal is találkozunk. Azok a hitformák, melyek a keresztény nevet viselik, pszichológiai szempontból nem tekinthetők mind ugyanegy vallásnak. Ha nem a *névre*, hanem a *lényegre* tekintünk, egy modern protestáns theologus meggyőződése távolabb áll egy katolikus hívőtől, mint pl. egy amerikai szekta tagjé az indiánusétól. És az amerikai joggal tiltakoznék az ellen, hogy ő ugyanolyan vallású, mint az indiánus.

Sőt az egyes confessiókon belül is oly nagy az eltérés, hogy hitnézetek egységéről ma már nem beszélhetünk. S ezt sem öröm, sem panaszképpen nem említjük, mert a pszichológiai fejlődés természete hozza magával e folytonos differenciálódást. Az egy akol és egy pásztor eszméje tisztára pszichológiai lehetetlenség.

Az őskereszténység még némileg egységes vallás volt. A katolicizmus lehetőleg alkalmazkodni igyekezett minden néphez és kulturához. S ez az oka, hogy mint egyházi szervezet egységes. De mint vallás, nem az, inkább az összes vallások enciklopédiájának lehetne nevezni. Hiszen mindent magában foglal, a legegyszerűbb és primitívebb vallási alakoktól, a lelkek és szellemek kultuszától fel olyan politheizmusig, minél bujábbat a világ még nem látott. Még a tudománnyal szemben is alkalmazkodott. Elfogadta a Copernicus világrendszerét s ma már a biológiával szemben sem idegenkedik. A történelmi kritikát még nem alkalmazza ugyan a vallástörténelemre, de valószínű, hogy itt is engedni fog. Hiszen az olasz modernisták már hirdetik, hogy történelmi kritika és vallásos hit két különböző dolog s a hitnek szabad igent mondani ott, ahol a tudomány nemet mond.

Ez a kétkulacsosság azonban — úgymond Wundt — lehetetlen, ha a vallási tudat fejlődéstörténetét pszichológiai szempontból vizsgáljuk. Mert ez a kutatás *hit és tudás közötti dissonanciát nem tűr meg*. Ez a kutatás a vallási hagyománynak csak ama tényeit tartja mértékadóknak a vallási meggyőződésre, melyek a történelmi és a lélektani bírálatot megállják. Ez az álláspontja a 16. század reformátorainak is, kik a hit normájává a lelkiismeretet s az egyéni meggyőződést tették. De nem voltak egészen következtetések ez állás-

pontjukhoz, mert a szentírást érinthetetlen kijelentésnek tartották s amit csak lehetett, megtartottak.

Igy aztán a reformált hitvallás lényegében nem más, mint módosított katolicizmus, mely nem ismeri el a pápát, a papság szentségét s a politheizmus legszembeszökőbb kinövéseit.

A *lelkiismereti szabadságnak* szükségképen tovább kellett haladnia útján. S eközben a protestantizmusban két irány állott elé: egyik a *maradi*, mely megmarad a 16. század reformátorai nézeteinél; másik a *haladó*, mely a kritikai kutatást fenntartás nélkül elfogadja s a vallásos hagyományból minden mithikus elemet kizár. Ez a haladó irány annyira távol áll a konservatívól, hogy az orthodox protestáns inkább rokonszenvez a hívő katolikusnak, mint saját egyháza liberális theologusával. Így a haladás a protestáns egyházakban is a differenciálódás irányában történik s ezt nem tartóztatja fel semmiféle Spruch-kollegium, semmiféle kiátkozás.

Ezekből következik, hogy a vallásos meggyőződés egysége hovatovább utópia lesz. S ha ez így van, a különböző irányoknak békében kellene egymás mellett élniök s a hitvallásoknak nem volna szabad egymással harcba állaniok. Hiszen a kereszténységben van hely a hit bármely formájának. Tehát a vallási türelem belső feltételei adva vannak s mégis mi az oka, hogy az életben nincs meg? Egyik az, hogy valamely egyházi közösséghez való tartozás bizonyos jogokat ad. Ha valaki kilép az egyházból, e jogokat elveszti. Másik az, hogy mindenkitől megkívánják valamely egyházhoz való tartozását.

A *religio* szó jelentése nagy változáson ment át. A rómaiaknál csak a kultusz rendjéhez való kötöttséget értették rajta; mert a hit és kultusz megfelelték egymásnak, nem volt szükségük külön regula fideire. A filozófia később a hitet tételekbe foglalja s most a religio a tantételekhez való kötöttséget jelenti. A hívő most már nemcsak a kultusszal, hanem a tannal is kifejezi az egyházi közösséghez való tartozását. A görög egyházban a súly a kultuszra esik, a rómaiban a kultuszra és dogmára egyenlően, a protestantizmusban már inkább a hitvallásra. De ezzel a protestantizmusban bizonyos ellenmondás áll elé, mert hisz a protestantizmus lényege ellen van minden külső hitnorma. Az egyetemes papság elve s az egyetemes hitnorma nem férnek össze. Itt csak az egyéni hitnorma lehet érvényes, amely szerint mindenki a maga módján, a maga útján keresi istenét. Látjuk tehát, hogy a religio régi jelentése éppen az ellentétébe csapott át: a vallás egy külső hitnormához való kötöttségből a lelkiismeret teljesen egyéni, személyi kérdésévé lett s minden külső hatalom, mely az egyén és istene közé furakodik, beavatkozás az egyén érinthetetlen jogaiba.

A lelkiismeret szabadságának elve tehát szükségképen háttérbe szorítja a hitvallás kényszerét. S elfogulatlan előtt ma már lehetetlen azt követelni valakitől, hogy azt a hitvallást fogadja el, amely évszázadokkal ezelőtt reformátori körök vallási meggyőződésének általános érvényű kifejezése volt. Ma még sokan elfogadják az apostolicumot, mert azt hiszik, hogy ez az alapja a kultusz szimbólumoknak. Pedig ez nem áll. Mert az apostolicumban nincs szó kultuszról. Hiszen a keresztség és úrvacsora régiebbek a kereszténység-nél. Nem a kereszténység teremtette ezeket csak átvette, tisztábbá, szellembbé tette.

A protestantizmus célja a hitvallásnélküli, a felekezetnélküli egyház. Ebben nincs ellenmondás, mert nem a hitvallásban, hanem a kultuszban van az egyházi közösség lényege. A hitvallás merev, a kultusz fejlődik. S habár a protestáns szó tiltakozást jelent a lelkiismeret kötöttsége ellen, mégsem valószínű, hogy a prot. egyház e célját a közel jövőben elérje. De e cél nem utópia, csupán a hitnézetek egysége vagy mesterséges egységesítése az. Könnyen elképzelhető olyan prot. egyház, melyben csak a kultusz az egyesítő kapocs. Aki velünk megy a templomba, velünk énekel, velünk imádkozik, velünk vesz úrvacsorát, az a mi protestáns testvérünk. Vannak s jövőben is lesznek elegenden, akik kívülről jövő szilárd hitnormát kívánnak maguknak, mert belsejükben nem találnak ilyent. Ezek nem találják jól magukat a felekezetnélküli protestantizmusban. Ezek vallási szükségletét csak a diktatori katholicizmus fogja kielégíteni

Összefoglalva a mondottakat: a lelkiismereti kötöttség teljesen kifejlődött vallása a katholicizmus. A protestantizmus hivatása az, hogy a lelkiismeret szabadságát minden külső kényszertől megszabadítsa; de e hivatását eddigelé nem teljesítette. A további fejlődésnek ezen a ponton kell megindulnia.

Ostwald a vallásról és tudományról. A híres tudós Budapesten május 4- és 5-én előadást tartott a vallásról és tudományról. A napilapok annak idején a legellentétebb magyarázatokat fűzték ez előadásokhoz, melyekre a közönség a nagyhirű szaktudós és természetfilozófus neve hallatára százával tolongott. Olvasóinkat bizonyára érdekelni fogja ez előadások gondolatmenete.

Ostwald abból indul ki, hogy az emberiség legbecesebb kincseinek a vallást, művészetet és tudományt tartják. Hogy melyik ezek közül a legértékesebb, azt úgy próbálta megállapítani, hogy föltette a kérdést: melyiknek az elvesztése volna az emberiségre nézve a legnagyobb veszteség? E kérdésre adott feleletében arra az eredményre jutott, hogy korunkban a tudományé az elsőség a szellemi és kulturális élet minden terén. Ma minden apo'ogetikus azt hangoztatja, hogy a vallás nem áll ellentétben a tudománnyal. Az egyház abban az időben, mikor a tudomány elvált a vallástól, gyakran ellenségesen lépett fel a tudomány művelői ellen. Ma már a vallás nem támadó, hanem inkább védekező fél. Pedig a tudomány eszköze nem a harc és küzdelem, hanem a folytonos és fáradhatatlan munka s a vallással szemben a felvilágosítás és az ismeretek terjesztése.

A művészet szerepét Ostwald meglehetősen lenézi: a művészet arisztokratikus; könnyen lehet nélkülözni minden hátrány nélkül; rablott pénzen támogatják; kevesen csinálják kevesek számára. Szerinte a művészet élvezése „főlös életenergiáknak harmonikusan való fölhasználása“ s ezért későre jő el az az idő, mikor a technikai fejlődés útján az ember főlös energiához jut s így kifejlődhetik az általános népművészet.

A második előadásban saját energiikai elméletét fejtegette nagy hatással, rámutatva arra, hogy *Robert Mayer* törvénye az energia megmaradásáról és *Carnoté*, mely az energia átalakulását hőmérsékleti különbségtől feltételezi, a tudományok három osztálya közül (formális: logika, matematika, geometria,

kinematika; fizikai: mechanika, fizika, chemia; biologia: fizioológia, pszichológia, szocioológia) a fizikai tudományokban a legáltalánosabb elv, ellenben a formális és biológiai tudományokban még nem fordul elő. Az energetika kategorikus imperativusa: ne pazarolj semmiféle energiát, igyekezzél azt minél jobban értékesíteni.

Szabolcska és az unitáriusok. A „*Debreceni Prot. Lap*“ f. évi 26. számában (jun. 29.) „*Szabolcska és az unitáriusok*“ címen olvassuk: Mint az unitáriusok egyházi Híradójából olvassuk, pünköszt hétfőjén az unitáriusok istentiszteletet tartottak Temesváron. Józan Miklós budapesti unitárius esperes végezte az istentiszteletet, még pedig a ref. templomban, melyet a liberális Szabolcska készséggel átengedett az unitáriusoknak. De még tovább is ment Szabolcska: az unitárius esperessel együtt osztotta az úrvacsorát s végül ő maga is megúrvacsorázott, unitárius módra. Azt gondoljuk, ez az úrvacsorában való segédkezés és részvétel bátran elmaradhatott volna“.

Ugyancsak a Debreceni Prot. Lap f. évi 28. számában (jul. 13.) felel e szelíd szemrehányásra Szabolcska „*Unitárius módra*“ címen. E feleletet klaszszikus tömörségeért, a benne nyilvánuló szabadelvű szellemért egész terjedelmében közöljük olvasóink gyönyörűségére:

„Nyári pihenőm miatt csak most jutott kezemhez e becses Lapok jun. 29-iki száma, amely eléggé kiméletes hangon bár, de mégis megró engem és rosszaló szemrehányással illet azért, mert én nemcsak hogy átengedtem temesvári unitárius atyánkfiainak istentiszteletük céljára a templomunkat, de „*még tovább is mentem*“. Tudniillik „az unitárius esperessel együtt osztottam az úrvacsorát s végül magam is megúrvacsoráztam unitárius módra“. Vádolt teljes beösmérésben van. Így történt szóról-szóra. Elmondhatnám ugyan, hogy az úrvacsorázó kis sereg állandóan az én lelki gondozásom alatt van, hogy a fiatalabbját én konfirmáltam „református módra“ s végül, hogy a temesvári unitáriusoknak (lehetnek vagy negyvenen), másszor is mindig én osztom ki az úrvacsoráját, a mi szent asztalunknál, a mi híveink között elvegyülten: de mindezt a dolog elbírálásánál szörnyen mellékesnek tartom s mentségemül nem hozom fel. Mert hiszen, *ha a 16 századból Geneve városából menekült unitáriusok lettek volna is: akkor is éppen így fogadtam volna őket és éppen így jártam volna el velők szemben.* Még pedig egyenest az én Krisztusom félreérthetetlen parancsolata s lelkem utasítása szerint. Ezeknél magasabb forumot eddig én ilyen ügyben nem ösmerek. Az „unitárius mód“-ot illetőleg kívánom még csak az esetleg tájékozatlan olvasók részére ideírni, hogy asztal, kenyér, bor, pohár, terítés, kiállítás és a pohárból való részvétel stb., stb., szóval *minden látható külsőség* egy és ugyanaz református és unitárius módon egyaránt. Lelkünket pedig és annak hitvallását, érzéseit csak az Isten tudja, annak hitvallását, érzéseit csak az Isten látja. Hogy meri hát akárki csak úgy odavetve bizonyosságképen állítani, hogy megúrvacsorázott unitárius módra?!“ (Nem minden „eretnek szímatóás és hajszolás nélkül!) Elég szomorú bizony, hogy ilyen dolgokkal és ítélkezésekkel kell nekünk foglalkoznunk mi református egyházunkban a Krisztus után való XX-dik században! Kevesebb türelmetlenség és több szeretet! Marosfelalu, 1912 jul. 9-ikén. Szabolcska Mihály.“

Ezekhez a sorokhoz nem kell semmi kommentárt fűznünk. Beszélnek azok maguk helyett. Csak egyszerűen megállapítjuk, hogy Debrecen is, Szabolcska is hű maradt magához.

Az Amerikai Unitárius Társulat üdvözlete. Wendte Károly, az Amerikai Unitárius Társulat titkára megküldötte az egyházi képviselő tanácsnak a Társulat közgyűlése üdvözlétét, mely szószerinti fordításban így hangzik: Az Amerikai Unitárius Társulat 87. évi gyűléséből üdvözlétét és jó kívánatait küldi más országokban levő hit- és munkatársainak, akik vele különböző nevek alatt és egyházi viszonyok között együtt munkálkodnak a vallásos szabadság, haladás és függetlenség érdekében az állami zsarnokság és klerikális ellenőrzés ellen.

A Társulat hálásan ismeri el azt a testvéri fogadtatást, amelyben képviselőjét és a külföldiekben titkárát, tisztelendő Wendte W. Károly urat részesítették az ő jelen évi európai és keleti missziói látogatása alkalmával és szívesen viszonzza a vallási egység és testvériség érzelmeit, melyeket ő megvizatás alapján Társulatunk részére elhozott

Érdekesnek tartjuk felsorolni, hogy ezt az üdvözlétet a Társulat elküldötte a Brit és külföldi unitárius Társulatnak, a canadai, magyarországi, skandináviai, bulgáriai, ausztráliai, új zeelandi, japáni unitárius egyházaknak, a németországi, hollandiai, svájci, belgiumi és más országok szabadelvű prot. egyházainak és társulatainak, a franciaországi társulatoknak, az olaszországi szabadhívők társulatának, a palesztinai templarius társulatoknak, az indiai Brahmo Somaj-nak és a persiai Behaist társulatnak.

Fekete Gábor főgondnok, v. b. t. t. üdvözlése. Azokból a meleghangú üdvözlésekből, melyekben a főgondnok urat királyi kitüntetésé alkalmával egyesek és testületek, mondhatnók: az egész művelt társadalom részesítette, az egyház is kivette részét. Júl. 7-én a főtiszt. püspök úr vezetésével egyházi tannácsosokból álló kiüldöttség kereste fel a kegyelmes urat hivatali helyiségében. A főtiszt. püspök úr meleg és szeretettel teljes szavaira meghatottan válaszolt a főgondnok úr Figyelmünket lekötötte válaszában az a gondolat, hogy e kitüntetés megérdemlésében nagy részük van azoknak a vallás-erkölcsi motívumoknak, melyek őt mindig az igazság, jog és méltányosság követésére sarkalták, melyek lelkiismeretét a megnyugvás és boldogság érzelmeivel töltötték meg s melyek vallása tanításai alapján irányítják életét. — Július 27-én az egyházi képviselő tanács ülésében báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok-társa üdvözölte meghatott szavakkal a tanács nevében. Hálásan köszönte meg a szíves üdvözlést s az elismerő szavakat. Ami szerény munkásságot — úgymond — a közügyek terén, az egyház, iskola és társadalom körében kifejtetett, azt nem a kitüntetésre való vágyakozásában, hanem kötelességérzetből, lelkiismerete indítá-ára és megnyugtatóására tette. De ami egyházi téren való ténykedését illeti, melyből mindnyájan kivettük s kivesszük részünket, az olyan főpásztori és főgondnoki vezetés mellett nagyon könnyű és kellemes volt. Ezutánra is igéri tehetsége szerinti önzetlen és lelkes közreműködését s a püspök és főgondnok úrnak egyházunk dicsőségére és előmenetelére állandó jó egészséget és hosszú életet kíván.

Püspöki vizsgálat Torockón. A főtiszt. püspök úr aug. 3-án indult Torockóra titkára, továbbá dr. Gál Kelemen igazgató és dr. Nyiredy Géza főgimn. tanár kíséretében a püspöki vizsgálat megtartására. Az úton oda is, vissza is gyönyörű idő kedvezett. A fogadtatás külsőségeiről nem kell részletesebben szólnunk. Tordától Porévig, az utolsó vasúti állomásig a közbeeső falvak lelkészei üdvözölték, mindenütt a hívek nagy tömege élénk kis lányok virágcsokrokat nyújtottak át a főpásztornak; Boréven díszes népviseletben bandérium fogadta s a járási főszolgabíró, Boér Kálmán fenkölt szavakkal üdvözölte, a falu végén díszkapu alatt a község jegyzője a mezei munkájából hazatért nagy néptömeg lelkes éljenzése közben; a papi háznál Német István lelkész a presbiterium tagjai kíséretében. A tisztelet, nagyra-becsülés és szeretet nyilvánításában telt át nem volt hiány; sőt a fogadtatás minden részletében meleg, lelkes és őszinte szeretettől áthatott volt.

Ami már a külsőségek mögött a lényegét illeti, nem tehetünk róla, a sok felemelő mozzanat mellett egy két kellemetlen benyomásról sem feledkezhetünk meg; hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ítéletünket csupán futólagos impressziók alapján alkothattuk meg. Ugy tetszik nekünk, hogy az idősebb és fiatalabb nemzedéket nagy érzés és gondolkodásbeli felfogás választja el egymástól. Ezt láttuk különösen a presbiterium újraváasztásánál. A hívek és szellemi vezérük, lelkészük között sem találtuk meg az annyira szükséges összhang, bizalom és barátság jeleit, amely nélkül építő munka nézetünk szerint nehezen végezhető.

Aztán jeleit láttuk annak is, hogy a szociáлизmus befurta magát s veszedelmesen, mert titkon s ellenőrizhetetlenül működik. De egy dolgot különösen ki kell emelnünk, a hívek minden dicséretre és elismerésre méltó áldozatkészségét, amely nagyszámú alapítványok tételében s legutóbb egy nagyértékű, gyönyörű harang önkéntes adományokkal való megszerzésében nyilvánul. Ez a körülmény aztán kibékít sok olyan jelenséggel, ami különben nem bizalmat s nem reményt keltő. E megjegyzések célja csak az, hogy az illetőket gondolkozni s az állapotokon változtatni késztesse.

Különben az istentiszteletre, melyen Végh titkár imádkozott, Lőrinczy tordai esperes prédikált, lelkük s gondolatviláguk legjavát nyújtva, áhitatos nagyközönség gyülekezett össze, mely nagy figyelemmel és szomjas lélekkel fogadta a főpásztor meleg, közvetlen és hangulatos üdvözlését és ihletett áldását. De már a templomozás követő közgyűlésen a híveknek csak egy része maradt ott; a másik rész eltávozott. Miért? Bizalmas körben hallottuk, hogy vagy közönyösségből vagy a pártoskodástól való tartózkodás miatt. Szinte érthetetlen és megmagyarázhatatlan az egészséges közszellemnek ez a hiánya, mikor a népnek olyan vezetői vannak, milyen a torockói pap és a járás főszolgabírája, aki hivatását nem a paragrafusok betöltésében, hanem a nép kulturális és gazdasági vezetésében keresi és találja meg.

Tisza István gróf a lelkészi korpótlékról. A pénzügyminiszter beszéde alapján sok protestáns lelkész abban a hitben volt, hogy csak a fizeték-kiegészítésben részesülő protestáns lelkészek kapják meg a korpótléket. Most Tisza István gróf hozzá intézett magánlevélbeli kérdésektől indítatva, a »Deb-

reczeni Protestáns Lap» szerkesztőjéhez, Ferenczi Gyula dr.-hoz a következő felvilágosító levelet intézte:

»'gen tisztelt szerkesztő úr! Éppen válaszolni akartam azoknak a lelkész uraknak, akik magánlevelekben közölték velem a pénzügyminiszter urnak a lelkészi korpótlékra vonatkozó kijelentése által felidézett aggályait, a midőn b. lapjában ugyanazon aggályok kifejezésére találtam Így állván a dolog, legcélszerűbbnek látom, ha szerkesztő urat kérem fel felvilágosító soraim szíves közzétételére. A pénzügyminiszter úr azt mondta, hogy mindazok a lelkészek Rorpótlékban fognak részesülni, akik ezerhatszáz korona fizetéskiegészítésre tarthatnak igényt. Tehát nemcsak azok, akik tényleg fizetéskiegészítésben részesülnek, hanem mindazok, akiknek a törvény ezerhatszáz korona minimális fizetést biztosít Ezek pedig a magasabb kvalifikációval bíró összes lelkészek, szemben azokkal a kisebb kvalifikációval bíró lelkészekkel, akiknek a törvény csak nyolcszáz koronás kongruát biztosít. Világos tehát, hogy a pénzügyminiszter úr kijelentését félreértik azok, akik azt csak a kongrua-kiegészítésben tényleg részesülő lelkészekre vonatkoztatják, mert — amint ezt illetékes helyről nyert felhatalmazás alapján mondhatom — korpótlékban — tekintet nélkül jelenlegi fizetésükre — az összes teljes képzettséggel bíró lelkészek, tehát az összes protestáns lelkészek fognak részesülni. Abban a reményben, hogy ezzel a felmerült aggodalmakat sikerül teljesen eloszlatnom, maradok teljes tisztelettel szerkesztő úr kész szolgálja: Tisza István.«

Államsegély a Tanítók Fürdőjének. A tanítók társadalmi gyógyfürdője, üdülő és gyermek Nyaraló-telepe létesítése érdekében megindított országos mozgalmat a vallás- és közoktatásügyi kormány is meleg érdeklődéssel és pártfogással kíséri. Mint illetékes helyről értesülünk, az „Udvarhelyvármegyei Tanítóegylet“ kérése alapján a közoktatásügyi miniszter a május hó 12-én megnyitott Tanítók Fürdője befektetési céljára, évi 2000 kor. államsegélyt engedélyezett. A közoktatásügyi kormánynak ezen nagy jelentőségű erkölcsi és anyagi támogatása teljes mértékben biztosítja a gyógyfürdő és üdülő-telep kiépítését. A részvénytársasági szervezkedés eddig elért kiváló eredményeit, az ezen év végéig meghosszabbítani tervezett további részvényjegyzési elhatározás csak fokozza, mert a közeli napokban kibocsátandó új tervezet alapító, a részvénytöke jelentékeny nagy részét már előre biztosították s így a további részvényjegyzéssel csak a fennmaradó alaptőke részlet biztosítandó.

A gyógyfürdőt a tanítók, a legminimálisabb árszabással a székelyudvarhelyi Szejke-fürdőn már megnyitották s ennek prospektusa mindenre teljes tájékoztatást nyújt. A fürdő és a részvénytársaság ügyére nézve minden megkeresés Gyerkes Mihály igaztanító címére (Székelyudvarhely) küldendő. Látogassuk meg, keressük fel ezen értékes és olcsó hazai (erdélyi) gyógyfürdőt.

A hajdúdorogi új magyar görög katolikus püspökség. Az egész nemzet reménykedéssel kísérte azt a küzdelmet, melyet magyar nyelvű, görög kath. vallású honfitársaink s a magyar kormány a magyar gör. kath. püspökség létesítése érdekében kifejtettek. A lapok híradásai alapján bizalommal

vártuk, hogy ez ügy elintézése a nemzeti nyelv érdekeit teljes mértékben ki fogja elégíteni s az új püspökség lendítő eszköze lesz a magyarosodás lassan folyó áradatának. Ámde csalódtunk. A pápai bulla szerint az új püspökség liturgikus nyelve az ó-görög lesz. A liturgián kívül eső szertartásokra nézve pedig a latin szertartású püspökségek szabályai az irányadók. Csak az énekek, responsoriumok, prédikációk, keresztelési és temetési szertartások lesznek magyar nyelvűek. A papoknak három éven belül el kell sajátítaniok az ó-görög nyelvet; addig pedig a liturgia mostani nyelvét használják.

A város püspöki lakást ajánlott fel, melyet az állam költségén rendbe hoznak. A püspök az államtól 40000 K évi járandóságot és 12000 K irodai átalányt fog kapni.

Minket, kik egy teljesen magyar püspökségről álmodoztunk, ez az intézkedés ki nem elégít. S ha kérdezzük magunktól, mi lehet az oka Róma e nemzetellenes döntésének, nem láthatjuk egyébben, mint meg nem engedett, titkos befolyások érvényesülésében s abban a gondolatban, hogy Róma a nemzeti nyelvek ténfoglalásától a latin nyelvű misét félti. Bárhogy álljon is a dolog, most is bebizonyosodott, hogy Róma előtt nagyobb súllyal esik latba egy intézmény hatalmi célokra alkalmas hagyományos fenntartása, mint a hívek lelki békéje és üdvössége, akik arra áhítoztak, hogy anyanyelvükön kereshessék lelkük megnyugvását s az édes magyar nyelven közeledhessenek imádságukkal istenükhöz.

Baksay Sándor királyi kitüntetése. A dunamelléki református egyházkerület érdemekben gazdag püspökét, a kiváló nevű író: Baksay Sándor doktort, fényes kitüntetés érte. A király a Ferencz József-rend nagykeresztjét adományozta neki a közügyek és az irodalom terén kifejtett sok évi buzgó és nagy eredményekben gazdag tevékenysége honorálásaképpen. Örömmel jegyezzük föl Baksay Sándor királyi kitüntetését, mert ezuttal valóban az érdemes férfiak egyik legérdemesebbjének jutott a nagy megtiszteltetés. Benne nemesak az egyháza felvirágoztatása terén hervadhatatlan érdemeket szerzett főpap, nemesak a melegszívű, gyöngédlelkű férfiú, hanem a nagyteltségű, klasszikus műfordító, a színmagyar elbeszélő is: éltő a szokatlanul ritka fejedelmi kegyre.

Gyász hírek Csegezy Mihályné, szül. Albert Ilka életének 61., boldog házasságának 38. évében jul. 30-án jobblétre szenderült. Egy szerető és szeretett asszonyi szív dobban utolsót a halállal vívott nagy tusában. Egy nemes és művelt nő lélek röpült el a földi világból. Szívét s egész életét a szeretet szentelte meg. Míg élt, mindenkivel szívének jóságát, lelke nemeségét, szeretete melegségét érezte.

Földi részét jul. 31-én kísérték ki az unitárius egyház gyászszertartása után az ótordai köztemetőbe.

A szeretett nő halálát siratja férje Csegezy Mihály, ny. táblai bíró, orsz. képviselő, testvére Albert Iván, sógornője özv. Filep Elekné, sógora Csegezy Gábor és nevelt leánya Budovszky Jánosné családjaikkal.

ARANYKÖNYV.

(Adományok a Nagyajtán létesítendő Kriza-szobor javára.)

A Nagyajtán létesítendő Kriza-szobor javára a következő kegyes adományok folytak be:

	Korona
1. Dr. Ferenczy Géza ügyvéd Nagyajta	100—
2. Dr. Elekes Dénes ügyvéd Székelykeresztur	50—
3. Lelkészi beköszöntés alkalmával 1910. ápr. 3.	34—
4. Bedőházy Gábor gyűjtése	24—
5. Kovács Lajos gyűjtése	41—
6. Dr. Király Aladár alispán	10—
7. Nagyajtai Kriza emlékünnepegy alkalmával 1911-bea bál jövedelme	630—
8. Dr. Ferencz Áron Kolozsvár	5—
9. Bölöni táncmulatság jövedelme ifj. Tana Albert utján	5—
10. Olthévízi egyházközség tagjai Kiss Aladár lelkész utján	18—
11. Váci takarékpénztár	2—
12. Kolozsvári unitárius kollégium ifjusága által rendezett Kriza- ünnepegy alkalmával táncmulatság jövedelme	532-10
13. Szentgericei unitár. egyházközség (10 kor.) és Ürmösi Kálmán lelkész (1 kor.) összesen	11—
14. Székely László ny. unitár. lelkész gyűjtése Torda : Székely László 20 kor., Gombos Lászlóné, Weress Ferenc, Varga Dénes, Nagy Balázs, Sófalvi Sándor 2 - 2 kor., Albertffy Jenő, Horváthy Józsefné, Szentkirályi K, Alföldi, dr. Farkas Árpád, Szegedi Péter, Dr. Vass János, Nagy Miklós, Dr. Bornemissza, Erdélyi Elemér, Barla Sándor, Dr. Kolozsvári Sándor, Jakab Elek, Dr. Kemény Gábor, Major Sándor, Barabás Jenő, Fogarasi Géza, Pallós István, Pap Domokos, Száva Kristóf, Sebők Samu, Borbély György, Székely József, Gáll György, Székely János, Nagy Lajos, ifj. Gegesi Samu 1--1 kor, Bcér 40 f., =	57-40
15. Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsa	1000--
16. Ferencz József unitárius püspök Kolozsvár	50—
17. Bölöni takarékpénztár	100—
18. Székelykeresztúri Népbank	10—
19. Br. id. Daniel Gábor Budapest	20—
20. Gr. Nemes János Kunhegyes	50—

	Korona
21. Székely Ferenc m. kir. igazságügyminiszter	50 —
22. Baróti takarékpénztár	5 —
23. Dr. Hintz György és neje	10 —
24. Gál Kálmán tanár 177 sz. gyűjtőívén Fehértemplom: Gál Kálmán, Dr. Barabás József, főgimn. önképzőköre 1—1 kor. =	3 —
25. Borbély Sándor 141 sz. gyűjtőívén Vác: Magyar Védő Egyesület 2 kor., Borbély Sándor, Siketnéma int. v. bizottság, Mikó Lajos, Mihály Zsigmond 1—1 kor. =	7 —
26. Dr. Darkó Jenő 176 sz. gyűjtőívén, Debrecen: Pap Károly, Pápay József, Kiss István, Darkó Jenő 1—1 kor. =	4 —
27. Gálfi Lőrinc theol. tanár 153. sz. gyűjtőívén Kolozsvár: Péterfi Zsigmond 20 kor., Gálfi Lőrinc 5 kor. =	25 —
28. Tarcsafalvi unitár, egyházközség 274 sz. gyűjtőívén: Unitárius egyházközség, Benczédi Ferenc, Végh Gyula 1—1 kor., Vincze András 50 fill., Gáspár Mihályné 40 fill., Gálfi Lajos, Pálfi György, Pálfi István, 30—30 fill., Kocs János, Szász Ferencné, özv. Márkos Albertné, Sylveszter István, Lázár Ferenc, Syl- veszter Mihály, Tamási Zsigmond, Sylveszter Gergeiy, Szász Kálmánné, Sylveszter Zsigmond, Pálfi Sándor, Pálfi János, Jakab Denes, Pálfi József, Incze Dániel, Vass Sándor, Csiki Mózes, Szász Lajos, Istvánfi László 20—20 fill., Pálfi Imre, id. Vajda Ferenc, Bodó Sándor, Fekete Ferenc, Molnár Ferenc 10—10 fill., Molnár János 6 fill. =	9:36
29. Sinczky Géza tanár 155 sz. gyűjtőívén Nagyszeben: Sinczky Géza 3 kor., Székely György, Dr. Koncsag, özv. Tóth Károlyné 2 - 2 kor., N. M., Kiss Elemérné, Szentgyörgyi J., Zilahy László, Molnár Ferenc, Dr. Kozma Béla 1—1 kor., Molnos Zsigmond 60 fill., Nagy Béla, Fábian Sándor, Pilisi L. Vilmos, Jánky Géza, Gaál István 20—20 fill. =	16:60
30. Csehéltelvi egyházközség 272 sz. gyűjtőívén: Ekárt Andor 2 kor. Erdős Mihály 1 kor.	3 —
31. Kolozsvári kereskedelmi Akadémia felső kereskedelmi iskolája növendékei	9:22
32. Kolozsvári tanítóképző intézet növendékei	6 —
33. Wattay Béláné sz. Füzy Ella 172 sz. gyűjtőívén Péczel: Wattay Béláné 10 kor., Dr. Filkorn Istvánné, özv. Péch Józsefné, Wattay Kornél 3—3 kor., Rózsa Péterné, Péch Ödönné, Wattay István, Jeney Editke, Tarnay Endréné 2—2 kor., Hügel Emma 1 kor. =	30 —
34. Dr. Ferencz József ügyvéd Kolozsvár	20 —
35. Dr. Barabás Béla ország. képviselő Budapest	20 —
36. Csokonai kör Debrecen	10 —
37. Dr. Költő Gábor 58 sz. gyűjtőívén Kolozsvár: Dr. Viski László 5 kor., Ürmössy Kálmán, Dr. Fischer Tivadar, Dr. Riechzeit Albert, Dr. Ötvös Lajos, Balogh Gábor, Dr. Biró Balázs, Dr.	

	Korona.
Gabányi Imre 2—2 kor. Dr. Abrudbányay Géza, Hosszu János, Roth Hugó, Trandafir Béla, Dr. Potovszky, Dr. Mihály György, N. N. 1—1 kor. =	35—
38. Albert Dénes 92. sz. gyűjtőivén Kolozsvár: Albert Dénes 20 kor, Brand Béla 3 kor., Asztaltársaság 4 kor., Dr. Albert Lőrinc 2 kor., Gauza István 1 kor. =	30—
39. Br. Daniel Lajos Vargyas	20—
40. Dr. Tóth György 57. sz. gyűjtőivén Kolozsvár: Dr. Porutiu Bálint, Mihály József, Dr. Tóth György 2 2 kor., Dr. Potorszky András, Dr. Geréb Izsák, Dr. Pordea Gyula, ifj. Dr. Sipos Gábor, Dr. Haller Gusztáv, Dr. Novák István, Dr. Jeszenszky Gyula, Dr. Tompa Kamil 1—1 kor. =	11—
41. Bedő Ferenc 14. sz. gyűjtőivén Fogaras: Fogarasi székely társaság 20 kor., Bedő Ferenc, Szentpály Gyula 2—2 korona, Tatár János, Jancsó Sándor, Bisztray Károly, Belha Szilárd 1—1 korona =	28—
42. Dr. Balázs Ferenc pt. titkár Kolozsvár	2—
43. Somogyi István főispán 354. sz. gyűjtőivén Segesvár: Somogyi István 5 kor., Kénosi Kénossy István, Bocskor Árpád, Tana Sámuel, Dr. Káldor Tivadar 2 2 kor., Nagy Lajos, Kiss Gábor, Dr. Feleki Jenő, Fejér József 1—1 kor., György Árpád 50 fillér =	17:50
44. Csekefalvi unitárius egyházközség 281. sz. gyűjtőivén: Unitár, egyházközség 5 kor., Lőrinczi Domokos 2 kor., Török Ákos 1 kor., Németh Márton, Major Ferenc, Németh Sándor, Imre Domokos, Török Elek, Lőrinczi Dénes, Major József 20—20 fillér, Major József ifj., Gábor Mózes, özv. Major Dénesné, Török Albert, Major János, Major István, Szentiványi János, id. Major Mózes, Major Albert, Major András, özv. Németh Mózesné, Török Sándor, Nagy Károly, ifj. Major Mózes, Vadász Miklós 10—10 fillér, Vadász József 16 fill. =	11:46
45. Vargyasi Egyházközség 337. sz. gyűjtőivén: Unitár. egyházközs. 10 kor., Kisgyörgy Sándor, Máthé János, Hitelszövetkezet 5 5 kor., Dimén Gergely, Kiss Károly, Geley Vilmos 1—1 koronát =	28—
46. Unitárius Theológiai Intézet 372. sz. gyűjtőivén, Kolozsvár: Sigmund József, Kiss Elek, Bedő Árpád 1—1 kor. =	3—
47. Török Árpád 152. sz. gyűjtőivén Erzsébetváros: Felszegi Gyula, Koszta Gáborné, Török Árpád 2 2 kor., az áll. főgimn. ifjúsága 4 kor. 60 fill., Kovácsy Albert, Makkay Jenő, Bardocz Árpád, Dr. Gébert József, Bodor Ödön, Dr. Bocskor Árpád, Benkő Ernő, Dr. Gross Albert, Dr. Apáthy Zoltán, Rend Aurél, Kappel Vilmos, Kriza Andor, Gubás Jusztin, Szenkovits Kálmán, Dr. Boros Gábor, Kozma hadnagy, Katona Endre 1—1 kor. =	27:60
48. Kolozsvári unitár. egyházközség 250. sz. gyűjtőivén: Unitárius egyházközség 50 kor., Ürmösi Károly lelkész 5 kor. =	55—

	Korona.
49. Dr. Szacsvay Gyula ügyvéd Kézdivásárhely	20.—
50. Perczelné Kozma Flóra Budapest	20.—
51. Udvarhelyköri Dávid Ferenc fiókegylet	20.—
52. Féminger Henrik Brassó	20.—
	Összesen: 3379 44

A nemeslelkű adakozóknak hálás köszönetet mond ezúton is a Kriza-szobor bizottság nevében:

Nagyajta, 1912. júl. 30.

Dr. Ferenczy Géza,
sz. b. elnök,

Téglás Sándor,
sz. b. pénztárnok.

(Özv. Török Mihályné az énlaki unitárius eklézsiának)

Fiátfalvi születésű, Énlakán mint műmalommesterné több évet élt, egymásután két unitárius férjet birt s mindkettőt el is vesztett — jelenleg terhes testi gyöngélkedésben szenvedő, ev. ref. vallású özv. Török Mihályné: Szabó Zsuzsanna jó lelke, nemes szive, vallásos buzgósága által indítva, énlaki unitárius egyházközségünk részére — bekövetkezhető halála utánra — 1000 (egy ezer) koronaösszegű alapítványt hagyományozott. Ezen kívül pedig egy zöld bársonyból készített, mintegy 50 kor. értékű szószéktakarót is ajándékozott.

Egyházközségünk ezen nemes cselekedet iránt itt is megnyilvánuló hála-lájának azon óhajtásunk kíséretében adunk kifejezést, hogy a jó Isten, aki az ily nemes tettet jutalmazni szokta, az adományozó kegyes nőnek adja vissza régi jó egészségét s megérdemelt jólétben, emberek előtti tisztességben még sokáig éltesse.

Énlaka, 1912. jun. hó 10-én

Patakfalvi Ferenc s. k.
gondnok.

Kozma Dimén,
lelkész.